

Dél-Tirol: a kultúra továbbörökítésének biztonsága – végcél vagy a harmonikus együttéléshez vezető első lépcsőfok?

Három interjú dél-tiroli társadalomkutatókkal

A brudbányai-Győri Tamás* három dél-tiroli társadalomkutatót keresett fel és készített velük interjút: Hans Heiss történésszel és politikussal az együttélés történeti, Günther Pallaver történésszel és politológussal a politikai és Siegfried Baur oktatáskutatóval az oktatási/nyelvhasználati aspektusairól. A beszélgetések mindhárom őshonosnak tekintett kisebbség, a német, olasz és ladin kérdését érintik, de a súlypont a német–olasz kapcsolatokra helyeződött.

Interjú Hans Heiss-szal¹

A dél-tiroli németek anyanyelve – pontosabban a helyi dialektusokhoz közel álló irodalmi német – immár több mint négy

* Az interjúkészítő és fordító szakterülete a néprajz, doktorandusz a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Hungarológiai Tudományok Doktori Iskolájában. E-mail: ethnospektrum@gmail.com

¹ A beszélgetés 2015. június 24-én Brixen-Bressanone-ben (Dél-Tirol, Olaszország) készült.

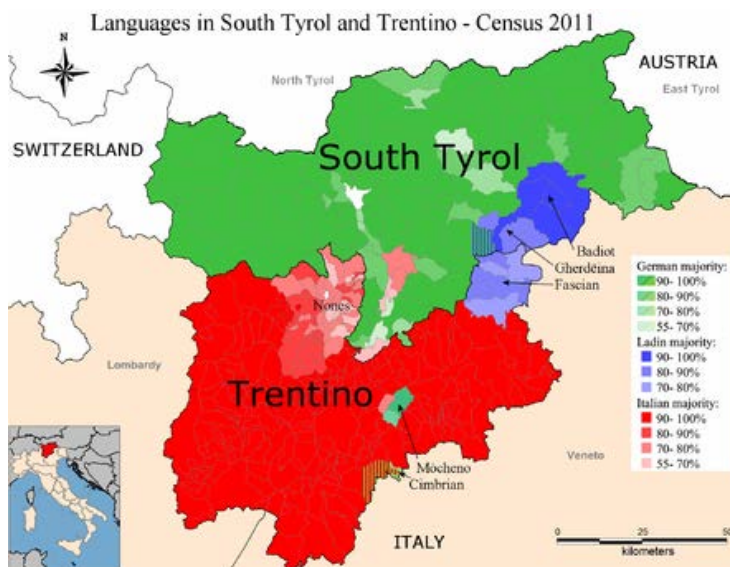
Hans Heiss 1952-ben született a dél-tiroli Brixenben (Bressanone), társalapítója a bozeni (Bolzano) „Régiótörténeti Munkacsoportnak” (*Arbeitsgruppe Regionalgeschichte*) és a *Geschichte und Region/Storia e Regione* nevű folyóiratnak, a puszter-völgyi Niederdorf (Villabassa) turizmustörténeti múzeumának alapítója (*Fremdenverkehrsmuseums Hochpustertal*), dolgozott a bozeni Dél-tiroli Állami Levéltár (*Südtiroler Landesarchiv*) igazgatóhelyetteseként, majd levéltárosaként, számos egyéb muzeológiai és rendezvényszervezői tevékenysége mellett 2003-tól a Zöldek (*Verdi-Grüne-Vörc*) tartományi parlamenti képviselője (*Landtag*) és a Regionális Tanács (*Regionalrat*) tagja.

évtizede elismert államnyelv a régióban, saját parlamenttel és egy korábban már jól kiépített anyanyelvi oktatási intézményrendszerrel rendelkeznek. Ha az eddig vezető útra visszatekint, hogyan látja a dél-tiroli olaszok és németek közötti viszonyt? Milyen irányba fejlődött/változott ez a kapcsolat az 1972-es második autonómiastátútum elfogadása után?

A dél-tiroli nyelvcsoporthoz² közötti kapcsolat természetesen egy igen lényeges alapelv. Három hivatalosan elismert nyelvcsoporthoz van, a legnagyobb a német nyelvű, másodikként az olasz nyelvű és a harmadik, a ladin, azaz a rétoromán nyelvűek csoportja. Persze a németek és olaszok közötti kapcsolat, ahogy azt a mindannyiszor felmerülő kérdés is mutatja, különös jelentőségű.

Az egymáshoz való viszonyulás feszültségektől telített volt, mindenekelőtt Dél-Tirol Olaszországhoz tartozásától, tehát 1919–1920-tól kezdődően. Addig relatív kisszámú olasz ajkú ember élt Dél-Tirolban, az 1910-es osztrák népszámlálás szerint a lakosság 3%-a. Ezt az adatot biztosan meghamisították, valószínűleg több volt, de még így is relatíve kevés. 1919 után viszonylag jelentős számú olasz nyelvű lakosság telepedett meg Dél-Tirolban. Ők ugye elsősorban hivatalnoki és katonai pozíciót foglaltak el, vagy az úgynevezett művelt középosztály tagjai, értelmiségiek voltak, akik mondhatni elfoglalták a területet.

² Az interjúalany következetesen a „nyelvcsoporthoz” kifejezést használja, amely magyarul a tárgyalt kontextusban nem használatos, a nyilvános kommunikációban így nem a tulajdonképpeni másságot, hanem az összetartozást hangsúlyozza. Sohasem a például Erdélyben is használatos nemzetiség/etnikai csoport, hanem egyedül a nyelvhasználat szerint tesz különbséget; a „kik vagyunk mi?” kérdésre egy közös identifikációs attribútummal válaszol, ennek megfelelően „olasz, német vagy ladin nyelvű dél-tiroliakról”, nem pedig „dél-tiroli olaszokról, németekről vagy ladinokról” esik szó. Legfőbb identitáskritériumnak a közösen belakott teret jelöli ki, mintha mi „román, magyar vagy cigány anyanyelvű erdélyiekről” beszélnének (megjegyzendő, hogy a felmérések alapján a szóhasználat nem a társadalomban meglévő tényleges regionális identitást tükrözi, hanem inkább csak egy értelmiségi törekvés ideologikus, szándékjellegű kifejezője). (A jegyzeteket az interjúkészítő írta.)

A történelmi Tirol régió 1919-ben Olaszországhoz csatolt részeinek nyelvi térképe (2011). Forrás:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b0/Language_distribution_in_South_Tyrol_and_Trentino.png

Ez 1921-ben, az első népszámlálásokkor már érzékelhető volt; az olaszajkúak aránya főleg Bozen városában³, de a tartomány nagyobb városaiiban is, úgymint az Európa-szerte híres fürdővárosban, Meranban, vagy Brixenben, ahol most vagyunk, vagy akár Bruneckben, jelentősen megugrott. A fasiszta rezsim természetesen tudta, hogy ezt a tartományt olaszra kell tenniük elnyomó intézkedésekkel, az asszimilációt előmozdítva. Ennek meg is volt a hatása: főleg az 1930-as évektől még nagyobb csoportok vándoroltak be Dél-Tirolba, mert az olasz kormány, az olasz gazdaságpolitika erőszakos iparosítást hajtott végre egy túlnyomórészt agrárjellegű tartományban, ahol a mezőgazdaság mind a mai napig hangsúlyos.

³ A későbbi Bolzanói Autonóm Tartomány fővárosa.

Róma az 1930-as években azt az irányelvet rendelte el, hogy Bozennek ipari városnak kell lennie, így nagy ipari telepeket költöztetett *Provincia di Bolzano* területére, és ezáltal jelentős munkaerő áramlott főleg Észak-Olaszországból Bozenbe. A város 1910-ig túlnyomórészt német ajkú volt, bár többnemzetiségű. Ez a német nyelvű népesség egyszer csak hirtelen kisebbségbe került, amely azzal a következménnyel járt, hogy a két nyelvcsoporthoz egyazon városban lakott, és bár nem ellenségeség, de egyfajta elkülönülés jellemezte őket. Bozen belvárosában, *Bozen Dorf*-ban a német nyelvű lakosság, az új ipari telepeken és persze a tisztviselői negyedekben nagyrészt az olasz nyelvűek tömörültek. Bozen helyzete tehát ezzel a markáns olasz reprezentációval volt jellemezhető.

Természetesen a németajkúak jelenléte még mindig meghatározó, de a lakosság körülbelül 60%-a már olasz, 35-40%-a német, s egymástól elhatárolódva élnek. Az elkülönülésnek ez a módja 1945 után igen szembeötlő volt: az olasz nyelvű lakosság elsősorban a városokban koncentrálódott, részben a nagyobb vidéki településeken is, főleg a határátkelőhelyeken, de az emberek pusztán egymás mellett éltek. Tehát ez nem egy konfliktusoktól terhes kapcsolat volt, hanem lakhely- és városrészek szerint elkülönülő, külön iskolákat működtető egymásmellettiesség.

Az oktatási intézményrendszert 1945 után szétválasztották. 1943-1945-ig csak olasz tantervű iskola működött, 1945-től aztán német anyanyelvű is, illetve néhány ladin nyelvű. A diákközösségek megosztva éltek, egyik helyen a németek, másik helyen az olaszok, az oktatás valamennyi szintjén elkülönülve. A találkozások mindenekelőtt az állam közvetítésével a hivatalokban, a hatósági közintézményekben zajlottak. A kapcsolat tehát nem mondható különösen konfliktusosnak, hanem inkább a bizalmatlanság jellemezte; a német nyelvű lakosság főként az állami szervekkel, kisebb mértékben az olaszokkal szemben volt bizalmatlan. Az olaszokat valamennyire elfogadták, elfogadhatóan kijöttek velük.

Az 1972-es második autonómiastatútum olyan együttélési módot eredményezett, melyet az egyazon társasházban, de külön lakásokban élők helyzetéhez hasonlíthatnánk. Ott van először is a három nyelvcsoporthoz iskolai elkülönülése, három külön iskolarendszer. Említhető továbbá a nyelvcsoporthoz politikai képviselők tartományi parlamentben, világosan megjelölve: jogok

a német nyelvcsoporthoz, illetve jogok az olasz nyelvcsoporthoz számára. A tendencia a községekben, a kultúra területén is érvényesült. Az egyik oldal, a meglehetősen élénk német nyelvű kulturális élet – zenekarok, lövészegyesületek – támogatása elvált a másik oldalon található olasz nyelvű kultúrélettől. A világos elkülönülésből nem lett integrációs kísérlet, az emberek azt mondták: mi megpróbálunk saját iskolákat építeni, saját egyesületi életet létrehozni, tehát volt egyrészt az intézményi megosztottság, másrészt a megbékélés felé vezető út – tehát megbékélés az elkülönülés révén.

Ehhez hozzá kell tenni még azt a pozitívumot, hogy a dél-tiroli nyelvcsoporthoz között mégis számos hasonlóság lelhető fel. Mindenekelőtt a felekezeti helyzet ilyen: a német és ladin nyelvcsoporthoz, tehát a kisebbség ugyanúgy római katolikus, mint az olasz nyelvcsoporthoz nagy része. Ennek tehát az a következménye, hogy az egyház egyfajta vallási konszernként, „csúcsvállalatként” működik a különböző nyelvcsoporthoz megbékéltetése érdekében. Igen fontos aspektus, hogy nincsen felekezeti konfliktus, mint más vegyes lakosságú térségekben, ahol protestáns és katolikus, muszlim és keresztény csoportok találkoznak. A vallás így lényeges eszköz a megbékélés eléréséhez. Az egyház, mindenekelőtt a katolikus egyház igen tudatosan próbált fellépni a megbékélés jegyében. 1964 óta egész Dél-Tirol, mindhárom nyelvcsoporthoz egyetlen püspökséghez tartozik, a Bozen-Brixeni Egyházmegyéhez. Ennek feje szüntelenül a megbékélésre intett, bár a templomi istentiszteleteket mind a mai napig külön tartják.

Tartanak kétnyelvű prédikációt is?

Igen, már tartanak kétnyelvű prédikációt is, mindenekelőtt a közös szentmiséken. A norma azonban más. Egy kézenfekvő példával élve: itt Brixenben délelőtt 9-kor és 10-kor van német nyelvű mise, aztán 11 órakor az olasz nyelvű, így a nyelvcsoporthoz elkülönülnek. De természetesen mindig vannak alkalmak, melyeken együtt vesznek részt, ilyen például a temetés. A német és olasz nyelvű gyászoló hozzátartozók persze találkoznak a templomban, a gyászmisét legtöbbször német és olasz nyelven celebrálják. Ha például az elhunyt olasz volt, akkor túlnyomórészt olaszul prédikálnak, az egyetemes könyörgéseket felváltva mondják németül és olaszul.

A települések szintjén 1972-től érdekes a fejlődés. Bozenben

továbbra is erős az olasz nyelvű többség, a városrészek szerinti szegregáció. A tartomány kisebb településein 1950-60-ig az olasz népesség viszonylag nagy számban képviseltette magát, mert ezeken a helyeken, főként a határ menti településeken, markáns katonai, rendőri jelenlét volt jellemző, az állami hatóságoknak itt kiemelt szerepük volt, amelyet aztán az autonómia következtében elveszítettek. Az olasz hatósági személyek visszavonulása révén a kisebb közösségek teljesen „visszanémetesedtek”. Ez azt jelenti, hogy a községek, melyeknek korábban bizonyos százaléka még olasz nyelvű volt – bizonyosfajta kapcsolódást is teremtve ezáltal – hirtelen egészen elnémetesedtek, így ezek az úgymond természetes találkozások is újra megritkultak.

Az autonómia még ahhoz is hozzájárult, hogy Dél-Tirol önálló közigazgatásának szerepe jelentősen megnőjön. Az ügyintézés ettől fogva a mindenkor anyanyelven zajlik, tehát ha valaki elmegy a község okmányirodájába vagy az anyakönyvvezetőhöz, az bármelyik nyelvet használhatja, beszélhet németül, olaszul, a ladinok által lakott községekben ladinul is. A válasz aztán természetesen a mindenkori államnyelven hangzik el. Korábban számos állami intézmény volt, ahol csak olaszul értettek, így aztán az emberek is arra kényszerültek, hogy olaszul beszéljenek. Ez így zajlott tehát, a kisebb falvak hivatalaiban a németajkúaknak is olaszul kellett megszólalniuk – jól-rosszul, másként nem tudták volna megértetni magukat. Az autonómia révén aztán mindez megváltozott, ettől fogva senkit sem kényszerítettek, hogy egy másik nyelven beszéljen, amely úgymond a szegregálódást/szegregációt segítette elő.

Mindehhez hozzáadódott a sorkatonaság funkciója. Az általános honvédelmi kötelezettség megszüntetéséig, körülbelül 2000-ig minden fiatal férfinak be kellett vonulnia katonának. Számos dél-tirolit soroztak be ezekről az elzárt, falusias vidékekről, akik aztán a belső olasz tartományokban szolgáltak, például alpesi kiképzésre kerültek Cuneóba, tehát Piemont régióba, vagy Trevisóba, sőt akár Dél-Olaszországba is. Ezeknek a vidéki legényeknek valamennyire olaszul is meg kellett tanulniuk. Nem volt más választásuk, ha azt akarták, hogy a katonatisztek ne ugrassák őket az ott töltött 12 hónapon keresztül. Ez mind a nyelvelsajátítás, mind a másik kultúra megismerése szempontjából jó volt. Ott például más olaszokkal is találkoztak, és megtapasztalták, hogy azok egyáltalán nem is olyan rosszak, az ember egész jól eltársaloghat velük, egy Ceccóval vagy

Giuseppével. Az autonómia beköszöntével, a hadkötelezettség megszüntetésével tehát ezek a kapcsolatok is megritkultak.

Az autonómia számos tekintetben békét hozott, megpróbált úgymond egyensúlyt teremteni, hogy az etnikumközi viszonyok se legyenek annyira konfliktusosak. E természetes elkülönülésnek, illetve annak, hogy a német vagy akár olasz nyelvűeknek többé nem szükséges a második nyelvet megtanulni, egyfajta sajátos hozadéka, hogy a csoportok közötti kapcsolatok megritkultak. Ennek ellenére úgy hiszem, főleg Bozenben számos természetes kapcsolat létezik, barátságok köttenek fiatal németek és olaszok között, és viszonylag sokan vannak azok, akik a másik nyelvcsoporthoz választanak maguknak házastársat. Tehát 15-20 ezer úgynevezett „vegyes házasságról” biztosan beszélhetünk.⁴

Ez hány százalékot jelent?

Pontosan nem lehet megmondani, ezt sohasem mérték, nem létezik statisztika erre vonatkozóan. Csak becslések léteznek, amelyek értelmében 15-20 ezer, különböző nyelvcsoporthoz tartozó személyek által kötött házasság van. Biztosan helytálló adatok, én csak a saját közvetlen környezetemből ismerek 10-15 embert, aki a másik nyelvcsoporthoz választott magának házastársat. Ezek a kapcsolatok természetesnek tekinthetők.

Dél-Tirolban hogyan viszonyulnak a vegyes házassághoz?

Korábban ezt rossz szemmel nézték, tehát ha 40 évvel ezelőtt egy német egy olasszal lépett házasságra, azt abszolút negatívan értékelték. Mára ez relatíve feszültségmentes. Amikor a nővérem 12 évvel ezelőtt hozzáment egy olasz nyelvű férfihoz, a családban ez nem volt téma...

Az olasz családnak vagy Önöknek?

Egyik családnak sem. Persze ez függ attól is, hogy valaki milyen társadalmi rétegből érkezik. Ha a társadalmi különbségek nagyok, akkor megjelenik az elkülönülés igénye.

⁴ Az interjúalany a kifejezést távolságtartóan, ironikusan használja.

Hogyan jellemezhető ugyanez a jelenség a falusi közösségekben?

Vidéken az figyelhető meg, hogy az emberek Olaszországhoz fűződő viszonya mondhatnánk igencsak megromlott. Az ottaniakban nagyon negatív Olaszország-kép él. Az 1960-70-es években, az én fiatalkoromban, tehát 40-50 évvel ezelőtt Olaszország még rendkívül vonzó államnak tűnt. Ha a dél-tiroliak akkoriban Olaszországra tekintettek, azt mondták: bár nem tartozunk szívesen ehhez az államhoz, de ez az Olaszország gazdaságilag nagyon sokat fejlődött, a Német Szövetségi Köztársasághoz hasonlóan gazdasági csodát vitt véghez, ez egy *miracolo economico*. Az olasz kultúrát érdekesnek láttuk, az olasz filmeket, az olasz irodalmat akkoriban nagy érdeklődés övezte, és persze az olasz *lifestyle*-t is, a divatot, a zenét. Ez a vonzerő az elmúlt 10-15 év krízise nyomán jelentősen megcsappant.

Olaszország ma nagyon sok dél-tiroli számára – én azt mondanám, egy igen számottevő kisebbség, mindenekelőtt a falusi közösségek számára, ahol nem élnek olaszok – egy *failing state*⁵, amely az eladósodás, a magas bűnözési ráta, a bürokrácia és a kifogásolható igazságszolgáltatás miatt halálra ítéltetett. Mindezek számlájára írható, hogy Olaszország, az olasz társadalom, az olasz polgártársak iránti érdeklődés jóval visszafogottabb ma, mint az én ifjúkoromban. Akkoriban az olasz fiatalok civilizációs szempontból is előrébb jártak. Mi úgymond „szegény dél-tiroliakként” nőttünk itt fel, városi kultúra és modernitás nélkül, miközben az olaszok egy modern életstílust testesítettek meg, lazák és könnyedek, jól öltözöttek, városiasak, beszédesek voltak... Időközben, az autonómiának köszönhetően a dél-tiroliak is behozták a lemaradásukat. Már nem érzik többé ezt a civilizációs hátrányt, amely 40 évvel ezelőtt az olaszokkal szemben még kitapintható volt, mikor azok néha úgy emlegették a dél-tiroliakat, mint *bacanottik*, mint műveletlen parasztok... Ez azonban megváltozott.

A dél-tiroliak immár főként érzik magukat, és – főként a falvakban – úgy tekintenek Dél-Tirol Olaszországhoz való tartozására, mint ami idővel változni fog. Vidéken sok helyütt érződik az a közhangulat, mely szerint holnaptól talán már nem is

⁵ Hanyatló állam.

tartozunk ehhez az államhoz, és az olaszokra sincs többé szükségünk. Egy problémás köztes állapot ez: a nyelvcsoportok között feszültségmentes viszony áll fenn, amely egy jónak mondható, nem épp közeli, de éveken keresztül bizalmas, ugyanakkor meghittség nélküli közömbös kapcsolat. Azaz nem szeretjük a másikat, de egymás mellett élünk, ismerjük egymást. A helyzet egy kiüresedett házastársi kapcsolatra hasonlít, ahol a felek már nem táplálnak mély érzelmeket egymás iránt. Korábban erősebb volt az Olaszországgal szembeni elutasítás vagy a Dél-Tirolhoz való húzás, mára ezt úgy összegezhetnénk, hogy ismerjük egymást, egymás mellett élünk, de ennek az együttélési formának egészében véve nincs sok jövője.

A német elemi- és középiskolába, gimnáziumba járó diákok 7-től 18 éves korukig kötelesek heti 2-3 órában az olaszt mint úgynevezett második helyi nyelvet tanulni. A helyzet fordítva is áll: az olaszok németül tanulnak. Ezeket az órákat a diákok végigülik, azonban gyakran nem jutnak el odáig, hogy a második államnyelvet rendesen megtanulják. Az oktatási intézmények a képzési időből igen jelentős hányadot, 1000-1200 órát fordítanak erre, anélkül, hogy a lakosság végül jól tudna németül vagy olaszul. A német vagy olasz nyelvtudás még mindig nem magától értetődő egyik nyelvcsoport számára sem. Nagyon sok német anyanyelvű van, aki viszonylag jól beszél olaszul, olaszok is vannak, akik jól tudnak németül, de ez még messze nem folyamatos, tökéletes két- vagy háromnyelvűség, egyedül a ladinok nyelvi kompetenciái jók. Ők paritásos oktatási rendszerrel rendelkeznek, az ilyet kellene támogatni.

Vannak ismeretei arról, hogy vajon a német nyelvű népesség hány százaléka nem beszéli az irodalmi német nyelvet?

A dél-tiroliak még rosszabbul beszélik az irodalmi németet, mint az olaszt, tehát jóformán nem is. Megfigyelhető egy erősödő tendencia, miszerint az emberek egyre inkább a dialektust használják, sok faluban dialektusban beszélnek, az idióma köznyelvvé válik, az irodalmi német pedig egyre inkább értékét veszti. Korábban inkább az irodalmi német volt vonzó, gyakran használatos, mára viszont leértékelődik, és a dialektust beszélik. Az identitások lokalizálása figyelhető meg. Minden falu arra törekszik, hogy a saját dialektusát ápolja, sőt az emberek az egyes völgyek közti eltéréseket is jól

ismerik. A globalizációban jelentősen felértékelődött a lokalitás. Ha mondjuk a 20 éves fiatalok SMS-használatát is megnézi, az egész dialektusban van. Az angolt hallani ma sokat, azt szívesen beszélik, hisz globális nyelv és könnyen tanulható.

Mit érdemes tudnunk az osztrák-magyar monarchiabeli trentói⁶ kérdésről?

Tirol 1814 és 1918 között az Osztrák-Magyar Monarchia koronaországa volt, és három mai tartomány területén oszlott meg, ezek: Észak-Tirol, amely Tirol néven egy mai osztrák szövetségi tartomány, Dél-Tirol/Provincia di Bolzano, amelyet a három említett nyelvcsoporthoz tartozók lakja, és végül Trentó. Trentó tehát e koronaország része volt, és többségében olasz nyelvű. Hosszú ideig, 1803–1804-ig bizonyos fokú önállóságot élvezett. Mint a birodalom e legdélebbi tartománya, területének jelentős hányada a trienti hercegezség,⁷ tehát egy valamikor fejedelemségnek és egyházmegyének számító alakulat része volt, úgymond autonóm terület. 1814-ben aztán Trentó Ausztriához került, és az osztrák közigazgatás viszonylag rosszabbul bánt ezzel a Trentóval, mint más, német nyelvű országrészekkel. Egészen 1848-ig kevesebb adót forgattak vissza e déli tartományba, tehát tudatos állami befektetés nem történt, sokkal inkább alulreprezentált volt ez a terület. 1848-ban érkezett aztán a forradalom, amely Trentóban robbant ki, 1848 márciusában éppen a forradalmat irányító politikai elit támogatásával. A városi polgárság követelte, hogy Trentónak önálló közigazgatást engedélyezzenek. Tehát az 1849-es kremsieri alkotmányozó országgyűlésen szálltak síkra azért, hogy Trentó önrendelkezést kapjon, s maga Trentó mint fogalom is itt merült fel először. Azelőtt vagy Dél-Tirolnak, vagy

⁶ A tartomány nevét a német ajkú interjúalany következetesen *Trentinonak* nevezi, amely az olasz megjelölés német átvétele, régies, némileg pejoratív kifejezéssel *Welschtirolnak* is mondják (szó szerinti fordításban „Idegentirolnak”). A magyar fordításban a Trentó kifejezést használom, bár rögzült forma híján ékezet nélkül is feltűnik magyar nyelvű szövegekben.

⁷ Az egyházmegye esetén a magyar nyelvben a német megjelölés honosodott meg, a trienti hercegezség Trentó városára vonatkozik, amely a vele azonos nevű tartomány fővárosa (*Autonome Provinz Trient/Provincia autonoma di Trentino*), németül *Trient*, olaszul *Trentino*, latinul *Tridentum*, s ennek magyarosított változataként még *Trident* is használatban van.

Déli Járásnak, vagy a hajdani hercegsérségnek nevezték, míg 1848-ban Trentó a harc jelszavaként merült fel. A trentóiak egészen 1914-ig túlnyomórészt autonómiapártiak voltak, ami azt jelenti, hogy nagy részük szerette volna az Innsbrucktól, a tartományi fővárostól való elszakadást. Ennek a 2-300 000 lakosú Trentónak saját koronaországot akartak, saját közigazgatási egységet, ahol az olasz nyelvű lakosságnak saját politikai képviselője, saját országgyűlése lenne. Így lehetőségük adódna a jövőjüket jobban alakítani, a német ellenőrzéstől függetlenül.

Mindez jogos is volt, mert például az Innsbruckban tartott tiroli országgyűlésen a trentói képviselők arányaiban is mindig jóval csekélyebb mértékben voltak jelen, mint a német nyelvűek. Egyébként is kisebbségben voltak, de a politikai képviselőtüket tekintve még inkább. Ennek ellenére a trentói keresztényszociális irányultságú csoportok 1890 körül komoly fejlődést éltek meg. A Keresztényszociális Párt (*Christlichsoziale Partei* – CSP) egész Ausztriában hatalmasat lépett előre, célzottan próbálkozott Trentó számára a fejlődés távlatait biztosítani. A CSP egyrésztől támogatta az autonómiát, de ugyanakkor erős, mindenekelőtt gazdasági szövetségekből álló kooperatív hálózatokat épített ki. Az egész Habsburg Birodalomban a trentóiaknak voltak a legerősebb partnerségi kapcsolataik. Azt is mondhatnánk, hogy az önszegélyezésnek egy kölcsönös formáját hozták létre. Egyre több anyagi forrást sikerült Trentóba irányítani, és előmozdították az infrastruktúra, így főleg a vasút kiépítését 1890 körül. A többség épp az autonómiát tűzte ki célul, de a polgári és nemzeti liberálisok egy jelentékeny csoportja az Olaszországgal való egyesülést óhajtotta. Az irredenták, akikből Trentóban is akadt, azt mondták: meg kell próbálnunk az új Olasz Királysághoz csatlakozni. Olaszország 1861-től volt egyesült nemzet, és ez az egyesült nemzet a bekövetkezendő egyesüléshez már épp csak Trentó tartományt és a kikötőváros Triesztet kívánhatta magához csatolni, mint ahogy az olaszországi és trentói irredenták politikai követelése is éppen az egyetlen és közös haza létrehozása volt. Ez némileg nehéznek tűnt, mivel az Osztrák-Magyar Monarchia, Németország és Olaszország pontosan 1882-ben kötötték meg az úgynevezett Hármass Szövetséget. Formálisan szövetségesek voltak tehát, és ez a kötelék tulajdonképpen a jó viszonyt, az ellenségeskedés elkerülését foglalta magában. Ebből kifolyólag az olaszországi irredentizmust sosem tartották nagyra.

Trentó nyelvi térképe (2011). Forrás:

https://en.wikipedia.org/wiki/Ladin_language#/media/File:Language_distribution_Trentino_2011.png

Ezek az irredenta tendenciák 1915-től természetesen jelentősen megerősödtek, mert ugye a háború Olaszország hadüzenetével az év májusában elkezdődött, amire válaszul az osztrák katonai diktatúra rendkívül kegyetlenül bánt a trentóiakkal. 110 000 személyt evakuáltak, elszállították őket a trentói frontról, hiszen ott az olasz csapatok vonultak föl, több hadszíntér is kialakult. Így körülbelül 115 000 trentóit Csehországba és Alsó-Ausztriába, úgynevezett barakktáborokba deportáltak, majd a háború ideje alatt ott is tartották őket. Trentóban a katonai diktatúra nagyon keményen lépett fel, elnyomással és elnémetesítéssel próbálták a lakosságot szigorú ellenőrzés alatt tartani. Megkísérelték a helynévtáblák németre cserélését, a hely germanizálását, és valójában azt mutatták meg: „egyáltalán nem bízunk bennetek.” És ez persze erősítette a korábbi tendenciát, tehát az Ausztriától való elszakadás követelését.

Kiemelhető mindenekelőtt Cesare Battisti (1875–1916), aki egy itteni kulcsfigura volt, trentói születésű szocialista politikus és geográfus, a helyi viszonyok nagyon jó ismerője. Ő 1914-től fogva az elszakadásért szállt síkra, Olaszországba menekült, ahol Trentónak az országhoz csatolásáért küzdött. 1916-ban az osztrák

csapatok mint tisztet elfogták, és Trentó városában kegyetlen módon kivégezték. Az akasztásról készült képek bejárták Ausztriát; ezek az iszonyatos felvételek csak még inkább fokozták a trentóiak Ausztriával szembeni ellenségeségét. A korabeli állam és tartománya közötti problémás viszony, amely Trentónak a politika és gazdaság terén elszenvedett negatív megkülönböztetésével magyarázható, a világháborúban aztán végképp megromlott. A trentóiak kezdetben nagyon boldogok voltak, hogy 1918-ban Olaszországhoz csatolták őket. A hamarosan beköszönő fasizmus ideje alatt persze már sajnálták, hogy nincs többé a „jó öreg” osztrák adminisztráció, az osztrák fennhatóság alatt ugyanis biztosították a jogot, hogy saját iskolákat alapítsanak. 1915-ig tehát az iskolákat nem germanizálták, az 1867-es birodalmi alkotmány 19. cikkelye szerint valóban joguk volt az anyanyelvi oktatáshoz. A saját kultúrájukat is ápták, tehát a fasizmus idején már kiviláglott, hogy az osztrák uralom tulajdonképpen mégsem bánt annyira mostohán a trentóiakkal.

Majd a második világháború után, 1946-tól egy igen erőteljes, az autonómiáért küzdő mozgalom ütötte fel a fejét, azt hangoztatták: *noi voliamo retornare...*, újra saját önkormányzatot akarunk, hiszen osztrák fennhatóság alatt ez egészében lehetséges volt, ugyanezt szeretnénk a fasizmus húszévnnyi negatív tapasztalata után, immár olasz fennhatóság alatt. A trentói kérdést tehát Ausztria, Bécs nem kezelte jól. Trentónak valójában már 1860-ban saját parlamentet, saját költségvetést és önálló kollektív jogokat kellett volna biztosítani, akkor egy sokkal lojálisabb régió lehetett volna, és talán nem is óhajtották volna az Ausztriától való elszakadást.

Kérem, vázolja fel az elmúlt időszakban Dél-Tirolra jellemző emlékezetpolitikát.

Igen, az emlékezetpolitika mindig nagyon fontos szerepet játszik, így van ez Dél-Tirolban is, hisz az emlékezőpolitika, a megemlékezések általában rendkívül megosztottak. Nagyon különböző kollektív emlékezetek léteznek. Ez mára igen szembetűnő; a németajkúak egy nagyon jól kidolgozott kollektív emlékezettel rendelkeznek, melynek az évtizedes iskolai oktatás, a családi elbeszélések és a nyilvánosságban zajló kollektív megemlékezések – mint egyfajta „begyakorlás” – következtében sajátos jegyei alakultak ki. Tehát

Dél-Tirol kapcsán a német nyelvűeknek létezik egy saját történelemszemlélete és emlékezési módja, amelyek viszonylag kanonizáltak, rögzültek. Ez a történelemszemlélet a német lakosságot áldozatszerepben, üldözöttként mutatja be. Ennek elemei Dél-Tirolnak Ausztriától való 1919-es elszakítása, azután a fasizmus ideje alatti szenvedések, majd a borzasztó kihívás, melyet 1939-től kezdődően az optálás jelentett, és amely számos dél-tiroli elvándorlását eredményezte; továbbá, hogy a dél-tiroliak körében a második világháború rengeteg áldozattal járt, míg fáradságos menetelés vette kezdetét az 1972-es autonómia eléréséig, amikortól a régió helyzete fokozatosan javulni kezdett. Tehát egy szenvedés- és fejlődéstörténet, egy némileg vallásos színezetű alapnarratíva figyelhető meg; aláereszkedés a fasizmus poklába, majd újra felemelkedés egy pozitív helyzetbe. Ez olyan kanonizált történetmondás, amely a dél-tiroliak esetében könnyen előhívható. Ha ma az utcán egy idősebb vagy fiatalabb dél-tirolit megkérdez, hogyan látja a tartomány történetét, mit tud az elmúlt évtizedekről, milyen volt a fasizmus ideje alatt: a válaszban ott az elmúlt szenvedés, az azt követő felemelkedés és a mostani jobb idők. Ez egy kanonizált történet, melyben mi a történelem áldozatai voltunk, míg a saját ügyességünknek köszönhetően kivívtuk a szabadságunkat.

A komplexebb történelemszemlélet, amely azt is magában foglalná, hogy hagyták magukat a náciizmusba sodródni, hogy nagy volt az itteniek felelőssége is – mindez sokkal kevésbé elterjedt. A német nyelvűek oldalán tehát kanonizált történetmondás figyelhető meg; az olasz nyelvűek esetén mindez sokkal összetettebb. Az olasz nyelvűek emlékezéskultúrája Olaszországban egyébként is rendkívül ellentmondásos. John Foot angol szerzőnek, aki az olasz emlékezéspolitikáról ír, van egy nagyon szép könyvcíme: *Fratture d'Italia, (Töréspontok Olaszországban)*. Olaszország múltpolitikája széttöredezett, mind a fasizmus, mind a nemzetiszocializmus értékelését tekintve. A fasizmust mondhatni a pokolba száműzte, Olaszország ellenállási mozgalomban betöltött szerepét pedig felértékelte. Léteznek azok a tendenciák, amelyek a fasizmusra mint pusztá epizódra tekintenek az egyébként pozitív nemzeti narratívában. Megfigyelhető tehát a fasizmus ártatlanként való ábrázolása és a nemzetiszocialistákkal szembeni áldozatszerep: Olaszországot 1943-ban elfoglalták, és majd' 600 000 olaszt

Németországba deportáltak. A fasizmus fennállásával kapcsolatos saját felelősségről gyakran tudomást sem vesznek, a fasizmus által folytatott gyarmati háborúkat, a barbár etiópiai népirtást egyszerűen elfelejtették, tehát nem létezik emlékezőskultúra, illetve az nagyon töredezett. Dél-Tirolban a fasizmus szerepét valójában sohasem dolgozták fel. A dél-tiroli olaszok számára a fasizmus a tegnapi története – elmúlt. Lehet, hogy egy kicsit rossz volt a dél-tiroliaknak, de mégsem volt annyira szörnyű. Hiszen a fasizmus ugyebár a nácihoz viszonyítva egy puha diktatúrának tekinthető, modernizációs hatásokkal. A dél-tiroliaknak egészen jól tett, hiszen ezáltal elektromos hálózathoz jutottak. Mi építettük ki az egész ipari ágazatot, így lett munkahelyetek, és ez mind nagyon jó... Tehát a fasizmus korlátozta ugyan a nyelvi jogokat, de előnyei is voltak. Nem kerül így sor a fasizmus elimináló, asszimiláló módszereinek az értékelésére. A dél-tiroli német nyelvűek a saját áldozatszerepüket látják, az olasz nyelvűek csoportja viszont nem vállalja saját felelősségét a fasizmusért. „Mi már nem vagyunk ezért felelősek” – tehát nem az a helyzet, mint Németországban, ahol az emberek még mindig felelősnek érzik magukat a nemzetiszocializmusért: „a fasizmus már a múlté, az lejárt, a fasizmus nem is tett semmi rosszat...”.

A vita egy bozeni építmény nyomán bontakozott ki. A győzelmi emlékművet (*Monumento alla Vittoria/Monument des Sieges*) 1928-ban emelték egy első világháborús diadal örömére. A szobrot természetesen hamisítatlan fasiszta szimbolika határozta meg, amelyet az úgynevezett *fascis*ből alakítottak ki. A fogalom bárdal összekötözött vesszőnyalábot jelent, amely a Római Birodalom, majd a fasizmus hatalmi jelvénye volt. Ebben a kontextusban az olasz nemzetnek és a fasizmusnak az osztrák-magyar hadsereg, a germán civilizáció és a helyi tiroli kultúra felett aratott győzelmét testesíti meg. Rendkívül agresszív emlékmű, így a németajkúak már régóta a szobor lebontását vagy felrobbantását, azaz valamilyen módon történő megsemmisítését óhajtották. Az olaszajkúak viszont azt mondták: nem, ez a történelmünk része, nekünk identitásszimbólum, az emlékmű negatív tartalma rég elvesztette aktualitását, ma már béke honol, és nekünk csak arra van itt szükségünk, hogy a történelem tanúját láthassuk a szoborban, és akkor kitűnően megértjük egymást. A német nyelvűek válasza viszont az, hogy ez az imperializmus emlékműve, le kell bontani.

De a térről is heves viták robbantak ki, mindenekelőtt 2002-ben. Akkor azt próbálták meg elérni, hogy a győzelmi emlékmű körül lévő Győzelem Teret (*Piazza della Vittoria*) Béke Térré (*Piazza della Pace*) nevezzék át. Ezt Giovanni Salghetti Drioli akkori polgármester rendelte el és meg is valósította. Erre viszont a jobboldali olasz pártok, a *Movimento Sociale Italiano*, illetve az *Alleanza Nazionale* és *Forza Italia* kiereszkoltak egy népszavazást, amelyben azt követelték, hogy a teret nevezzék vissza Győzelem Térré. 2002-ben aztán, tehát ugyanazon év októberében a referendum eredménye az lett, hogy a voksolók közel 60%-a a tér nevének visszaállítása mellett szavazott. Ez a nyelvcsoportok közötti kapcsolatot valóban nagyon hektikussá tette. A német nyelvcsoport részéről ott volt a csalódás; ők ugye azt szerették volna, hogy legalább a teret ne nevezzék többé Győzelem Térnek, az emlékmű már korábban is ott volt, annak az elhordását már tovább nem is követelték.

Majd időközben a két oldalon megpróbálták a különböző történelemszemléleteket valamelyest egymáshoz közelíteni: a szobrot mára egy látogatható emlékhellyé alakították át, ahol építmény eredetének bemutatására nagyon jó történelmi, politikai magyarázatokat állítottak össze. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a németajkúak oldalán kialakult az emlékművel szembeni elfogadás, a legtöbb dél-tiroli mára azt mondja: rendben, ez a fasizmusnak egy relikuma, de mint olyat is kell értékelni, maradjon a helyén. Másrészt az olasz nyelvcsoport tagjai is megpróbálják belátni, hogy mit jelentett a fasizmus a dél-tiroliak számára. Létezik tehát egyfajta próbálkozás, hogy kölcsönösen megértsük egymást, de ez nagyon-nagyon lassan halad. Az emlékezetpolitika a korábbiakhoz hasonlóan ma ugyanolyan megosztott, mint számos tekintetben maga az együttélés. A nyilvános szférában gyakran tapasztalt megosztottság így ebben az emlékezőpolitika által kitermelt szoborban is kifejeződik. Ha a nyelvcsoportok is közelebb kerülnek egymáshoz, ha kölcsönösen megtanulnak a másik mentalitása szerint gondolkodni, akkor az emlékezés, az emlékek is közelíteni fognak egymáshoz. Mindez alapvető fontosságú, jóllehet Dél-Tirolban csak bizonyos esetekben működik, mindenesetre léteznek jelentős előrelépések, legalábbis reméljük.

Milyen összefüggést lát a hatalom, a gazdasági prosperitás és a kisebbségi jogok biztosítása között? Hogyan befolyásolta a dél-tiroli turizmus fejlődése az olasz- és német nyelvű csoportok együttélését?

A nyelvcsoporthoz tartozók közötti béke döntően valóban attól függ, hogy a jólét, a gazdaság színvonala milyen fokú a tartományban. Tehát abban a pillanatban, amikor a dél-tiroliak, és minden nyelvcsoporthoz tartozók meglehetősen jól él, akkor a konfliktusok kevésbé élesek. Ha mindenkinek munkája és elfogadható jövedelme van, ha felszámolódik a szegénység, akkor az etnikai konfliktuspotenciál is csökken, a nyelvcsoporthoz tartozók együttélése nem kifejezetten problémás. Erre mint előfeltételre lehet tekinteni. A gazdasági prosperitás a nyelvcsoporthoz tartozóktól függően különböző szinteken áll. A termelőeszközök nagy része a német nyelvcsoporthoz tartozók kezében van. Ez azt jelenti tehát, hogy a mezőgazdaság szinte kizárólag a németeké. Az összes parasztgazdaságot, a gyümölcsösöket, a rendkívül intenzív mezőgazdaságot ők irányítják. Az ipart és kézműipart ugyancsak túlnyomórészt németek dominálják, főleg ami a középvállalkozásokat illeti; az ipari szektor is, a korábbiakkal ellentétben, nagyrészt német. A kereskedelem–földművelés–turizmus hármas szektorának utolsó eleme ugyancsak túlnyomórészt német. Az olasz nyelvű népesség mindenekelőtt a közszolgáltatásban, a tanári pályán, a hivatalokban tevékeny. Részben szabadfoglalkozásúak, tehát ügyvédek, építészek, technikusok, és végül a bozoni kereskedések egy része szintén olasz kézben van. Ennyiben tehát a gazdasági területek is meglehetősen elkülönülnek. Ez azt jelenti, hogy a dél-tiroli németek elsősorban amiatt érzik itt magukat biztonságban, mert a termelőeszközök nagy részét ők birtokolják. Gazdasági biztonságukat a hotelek, a szép tágas ipari csarnokok adják, a mezőgazdaság is hozzájuk köthető, és mindez politikai szempontból is biztonságot nyújt számukra. Az olaszoknak így az az érzésük, hogy a terület a németekhez tartozik, hogy az ország továbbra is a németeké, akik autonómak, és még a termelőeszközöket is ők birtokolják. Ez egy viszonylag előnytelenebb időszak az olaszok számára.

A turizmus mind a találkozások generálásában, mind az identitás kialakításában fontos szerepet tölt be. Dél-Tirolnak a jelentősége turisztikai régióként az Alpokban elismert, a tartományban évente 29 millió éjszakát foglalnak le, ami egy nagyon komoly szám, egyike a

legjelentősebbeknek a térségben. Mindez a turizmust erős identifikációs tényezővé emeli, amely kiemelkedést és reklámozást biztosít a tartománynak, Dél-Tirol így nemcsak Európa-, de világszinten is nevet szerezhet magának. Az olaszok érdeke a turizmusban pedig az, hogy nagyon sok olasz jöjjön Dél-Tirolba üdülni, és nekik nagyon tetszenek a hegyek, az életforma, a gyalogtúrázás és a síelés, minden *bellissimo, così, state così bene...* Itt mindenhol tisztaság van, ez is bejön az olaszoknak: *tutto pulito le strade sono, perfetto...* Az utak tökéletes állapotban vannak, a kórházak nagyon jók. Sok olasz, aki délről érkezik, az itteni kórházakba jön kezeltetni magát. És azt mondják, hogy itt minden olyan szép tiszta, ez már szinte német; hogy ez egy csodálatosan működő régió, amely Olaszországhoz tartozik ugyan, de úgy működik, mintha Németországban lenne.

Ez így egy kicsit ellentmondásos, hogy a Rómából vagy Milánóból érkező olaszok azt mondják, itt kiválóan működnek a dolgok, de azt is hozzátesszik, hogy mindez csak azért van, mert Dél-Tirolnak annyi a pénze. Tehát mindig azt mondják, hogy ez a szép régió csak azért működik annyira eredményesen, mert Olaszország olyan sok pénzt bocsájt a rendelkezésére. Ez részben igaz is, mert az autonómia nagyon sok finanszírozási lehetőséget kínál, ugyanakkor igen gyakran pontosan az autonómiának mint öngazgatásnak, mint félig-meddig hatékony nyilvános adminisztrációnak a szerepét hagyják figyelmen kívül. Emiatt meglehetősen ambivalens a helyzet a turizmussal is, ami a büszkeség kifejeződése és forrása az itteni népesség számára. Ha a dél-tiroli olaszok Olaszországba mennek, akkor: *...facciamo tutto bene*, tehát mi mindent egész jól csinálunk otthon, mesélik lenn Olaszországban, de ha itt vannak, akkor az itteni helyzettel szemben egy kicsit visszautasítóak, Olaszországban ugyanakkor már nagyon büszkék Dél-Tirolra – s ez kissé ellentmondásos. És azok az olaszok, akik ide feljönnek Dél-Tirolba üdülni, azt mondják, ó, milyen csodálatos itt, *che bello, o paese... che bello le dolomiti*, fantasztikus. Ezt ugyanakkor mind csak kölcsönkapták Olaszországtól, mert Olaszország annyi pénzt pumpál ebbe a tartományba, ezért is lett annyira jól működő.

Ha a gazdaságot tekintjük, Dél-Tirol a leggazdagabb húsz jóléti régió között szerepel Európában, de ez a jó mód olasz szemszögből nézve olyasvalami, ami a „szegény olasz állam” adófizetőinek pénzéből valósult meg.

Hogyan értékelné az együttélés jelenlegi tendenciáit? Milyen szerepe van ebben a fiatal generációnak?

Ez az ország jövőjének a kérdése. A tendenciák ellentmondásosak. Az autonómia a nyelvcsoportok közötti viszonyban előrelépést jelentett, a csoportokat közelebb hozta egymáshoz. Gyakoribbá vált az érintkezés, egyre nagyobb fogékonyságot mutatnak a másik megértésére. De azt a közös meggyőződést viszont nem sikerült a felszínre hoznia, hogy ez az ország a különböző nyelvcsoportok együttműködése révén tud fejlődni. Tehát nem fejlődött ki egyfajta konszenzus, *modus vivendi*, amely azt mondaná: mi egy többkultúrájú ország vagyunk, mi vagyunk a híd a kultúrák között, nálunk az emberek három-négy-öt nyelven beszélnek. Ehelyett ez olyan együttélés, amely mindig behúzott kézfékkal araszol előre, nagy óvatossággal, szkepszissel és jó adag félelemmel, és a rendelkezésre álló lehetőségeket sosem használják ki igazán. Az 50-60 évvel ezelőtti állapotokhoz képest óriási az előrelépés, a gyerekkoromban a nyelvcsoportok még valóban elutasították egymást. A társadalomban meglévő elkülönülés éles határokat von az emberek közé, ez még mindig nagyon jól kitapintható. Még akkor is, ha egyéni szinten nagyon gyakran képesek felülemelkedni. Az elmúlt 5-10 évben az emberek azon vágyuknak is hangot adtak, hogy az együttélésnek immár örökre véget vetnének. Egyre inkább nő azon német ajkú fiatalok száma Dél-Tirolban, akik az Olaszországtól való végleges elszakadást, az önálló, független állam megalapítását vagy az Ausztriával való egyesülést óhajtják. 25 százalékra becsülném a dél-tiroli német fiatalságban azok arányát, akik az Olaszországtól való elszakadást, egyúttal az itteni olaszoktól való elkülönülést támogatják.

Tehát egyrészt itt vannak az egyre sikeresebb integrációs kísérletek, egymás jobb megértése, másrészt a tartós közömbösség, fáradságos együttélés, és végül az elszakadás utáni sóvárgás. Nagyon meghatározó, hogyan mennek a dolgok Olaszországban: ha a gazdaság újra felfelé ível, ha sikeres reformokat visznek keresztül, akkor biztosan javul az országhoz fűződő viszony is, az ellenségeség képzete pedig gyengül. Ugyanakkor az is fontos kérdés, hogyan változnak a Róma és Bozen közötti kapcsolatok: ha a kapcsolatok pozitívak, akkor az együttműködés is jobb. Úgy vélem, a fiatalok körében a szkepszis igen erős. Ha Európa kudarcot vall, ha

nem sikerül a közös európai fejlődés új útjait megtalálni, akkor az együttélés Dél-Tirolban továbbra is nehéz marad. E problémák persze egészen jelentéktelenek, ha Európa vagy a világ más kisebbségeinek sorsával hasonlítjuk össze a helyzetet, „lucky problems”⁸, mondhatnánk. Arra is rámutatnak ugyanakkor, hogy milyen nehéz egy konfliktushelyzetből egy határozottan produktív állapotba jutni. Ez Dél-Tirolban még nem sikerült, és azt hiszem, hogy a jövőben sem fog.

*

*Interjú Günther Pallaverrel*⁹

Ha visszatekint arra a fáradságos, ugyanakkor eredményekben gazdag útra, amely a dél-tiroli társadalmat a második, 1972-es autonómiastatútumig elvezette, hogyan látja a regionális és nemzetközi politika, a civil társadalom és a terrorizmus szerepét a kisebbségi kérdést illetően?

A terrorakciók 1956-ban kezdődtek, majd 1961-ben tetőztek. Céljuk az önrendelkezés kiharcolása volt, de valójában Dél-Tirol visszacsatolása Ausztriához. Azt gondolom azonban, hogy azok, akik annak idején fegyverhez nyúltak, több szempontból sem mérték fel reálisan a helyzetet. Egyrészt a terrorista akciók épp akkor értek a csúcspontjukra, amikor Ausztria és Olaszország között már tárgyalások zajlottak. Ausztria 1960-ban, majd 1961-ben újra az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) elé vitte a Dél-Tirol-problémát, ennyiben tehát már zajlott az egyeztetés a kérdés megoldásáról. A terroristák így elkéstek.

⁸ Szerencsés problémák.

⁹ A beszélgetés 2015. június 26-án Brixen-Bressanone-ban (Dél-Tirol, Olaszország) zajlott.

1955-ben született a dél-tiroli Branzollban (Bronzolo), hosszú évekig egy bozeni (Bolzano) olasz lapnál dolgozott újságíróként, jelenleg az ausztriai Innsbrucki Egyetem (Universität Innsbruck) Politikatudományi Intézetének tanára, az 1996-ban létrehozott Mediawatsch kutatócsoport társalapítója, a Dél-tiroli Politikatudományi Társaság (Südtiroler Gesellschaft für Politikwissenschaft/Società di Scienza Politica dell'Alto Adige) elnöke.

A második probléma az volt, hogy az akkori nemzetközi politikai helyzetet a hidegháború határozta meg, s Olaszország a NATO tagállama volt (Ausztria máig sem az). Gondoljunk csak arra, hogy 1961-ben építették a berlini falat, ez egy rendkívül feszült időszak volt. Ilyen körülmények között elképzelhetetlen volt, hogy Európában határmódosításokat hajtsanak végre. S harmadikként hozzájön még az is, hogy bár a lakosság egy bizonyos rétege tényleg szimpátiával viseltetett a merényletek iránt – már 1960-ban felmérés készült erre vonatkozóan, s a terrorakciók első hullámával igenis szimpatizáltak –, de ez a közösség részéről nem jelentett aktív közreműködést.

A történelmi Tirol régió. Forrás:

https://en.wikipedia.org/wiki/South_Tyrol#/media/File:Tirol-Suedtirol-Trentino.png

A terroristák pedig erre számítottak volna; egy népfelkelést vizionáltak, mintaként Ciprus¹⁰ és Algéria¹¹ lebegett a szemük előtt, de rá kellett döbbsenniük, hogy ez a modell itt nem működik.

A dél-tiroli terrorizmusnak több szakaszát kell elkülönítenünk. Az első, úgymond autochton szakaszban a merényleteket helyiek hajtották végre. A második szakasz 1961 után következik; a 61-es nagy merényleteket követően, a földalatti szervezetet egyébként rövid időn belül felkutatták. Ebben a második szakaszban a helyi erők közé németországi és osztrák neonáci csoportosulások férkőztek, és belülről kikezdték azokat. Ekkorra eltűnt a helyi lakosság szimpátiája is. Volt végül egy harmadik szakasz, amely 1978-tól 1988-ig tartott, mindenféle alakok, köztük bűnözők jelentek meg, teljes volt a zűrzavar. Ekkoriban valójában már senki sem állt a törekvések mellé, ellenkezőleg: a lakosság igen negatívan ítélte meg őket. Az 1961–1967 közötti terrorcselekményekkel a tárgyalásokat akarták szabotálni. Azok, akik az 1961 utáni terrorakciókat végrehajtották, a két ország közötti egyezkedés felfüggesztését várták. A második merénylethullám elkövetői logikája az volt, hogy Olaszország tiltakozásképpen majd visszalép. Ők a teljes örendelkezést akarták, a tárgyalások előrehaladása pedig ehelyett Olaszországon belüli autonómiát jelentett.

A civil társadalom szerepéről szólva: a második autonómiastátútum kapcsán a tárgyalásos politika sikerét több összetevő eredményezte. Egyrésztől például azon a körülményen nyugodott, hogy akkoriban egy rendkívül homogén, jellemzően falusias társadalom voltunk. Ennek az volt a következménye, hogy a társadalomban nem, vagy csak alig ütköztek különböző érdekek és értékek. A politikai elit számára ez lehetővé tette, hogy világos célkitűzéseket fogalmazzanak meg, s ezeket a társadalommal el is

¹⁰A görög nacionalisták 1955–1959 között harcoltak a brit gyarmati függőség ellen, Ciprus függetlenségéről 1960-ban állapodtak meg. A görög és török etnikum közötti feszültségek miatt 1963-ban létrehozták az úgynevezett „Zöld Vonalat”, amely kettészeli az országot.

¹¹Algéria francia gyarmati megszállása ellen már az 1930-as években komolyabb szervezkedések folytak, a francia gyarmati hadsereg a felkelést 1945-ben brutálisan elfojtotta; az intézkedés több mint 10 ezer áldozatot követelt. Az észak-afrikai ország az FLN (Nemzeti Felszabadítási Front) és más csatlakozott gerillaharcosok 1950-es évekbeli fegyveres akciói következtében végül 1962-ben nyerte el függetlenségét.

fogadtassák. Nézzük csak meg Észak-Írországot: ha társadalmilag különböző, erős csoportosulások jönnek létre, akkor az érdekek is különböznek, a központi hatalom pedig gyakran ki is tudja játszani azokat egymás ellen. Ez itt nem volt lehetséges, egy igen homogén társadalomról lévén tehát szó; a politikai elitnek világos célkitűzései voltak, a civil társadalom pedig felkarolta azokat. Nem léteztek elkülönülő pozíciók. Fontos volt a politikai kultúra, annak markánsan falusias jellege és tekintélytisztelete, mert neki köszönhetően az elit kezdeményezései akadálytalanul érvényesültek. Szintén nagy súllyal esett latba a katolikus egyház is. A társadalom akkoriban túlnyomórészt katolikus volt, a vezető szerepű egyház pedig egyértelműen támogatta e politikai célokat.

További jelentős tényező, hogy volt egy külső, nemzetközi szereplő, amely támogatta az itteni politikát: ez volt Ausztria. Nem minden kisebbségi törekvésnek akadtak külső pártfogói, a baszkoknak például nem (élt ugyan néhány baszk Dél-Amerikában, de ők azért nem jelentettek akkora potenciált). Ez a 3-4 összetevő meglátásom szerint tehát nagyon fontos volt. A nemzetközi politika legfontosabb szerepét az Ausztria és Olaszország között 1946-ban megkötött párizsi szerződés játszotta, mely az előbbinek jogalapot biztosított arra, hogy Dél-Tirol érdekében fellépjen. Ebből a szerződésből három dolog következett: 1.) Ausztria lemond Dél-Tirol visszacsatolásáról; 2.) Olaszország lemond a Dél-Tirol fölötti teljes hatalomgyakorlásról, hiszen Ausztriának is beleszólási joga van; és 3) a dél-tiroli lakosság *de facto*, nem *de jure*, hanem *de facto*, azaz ténylegesen lemond az önrendelkezésről. Ők tehát a „belső”, nem pedig a „külső” önrendelkezés mellett döntöttek. A nemzetközi politikának ez a mozzanata Ausztriának azért volt fontos, mert lehetőséget biztosított arra, hogy az említett jogalappal az ENSZ elé állhasson. Az ENSZ bevonása a tárgyalások folytatása érdekében természetesen egy nagyon fontos lépés volt. Nem hivatalos módon Németország is állandóan közreműködött, hivatalosan azonban nem volt jogcíme arra, hogy Dél-Tirolért bármit is tegyen.

Regionális szinten is születtek fontos vívmányok. 1949-ben a párizsi szerződésre építve kötötték meg az úgynevezett *accordinót*, amely egy, a Bozen és Trient provinciák, illetve Tirol és Vorarlberg ausztriai szövetségi tartományok közötti árucserét megkönnyítő gazdasági egyezményt jelentett. 1949-ben nem létezett még az Európai Unió (EU) vagy elődje, az Európai Gazdasági Közösség

(EGK); Ausztria tulajdonképpen csak 1995-ben vált EU-tagállammá. Az új fejlemények nyomán a négy tartomány különböző gazdasági rendszerekhez került, így ezzel a lépéssel a közös történelmi-gazdasági szövetségeket, a „vérkeringést” akarták megőrizni. Ausztriának és Olaszországnak akkoriban nem voltak kapcsolatai, nem tárgyaltak egymással, nem voltak kereskedelmi partnerek, ezért az egyezmény egyúttal jelentős platformmá is vált, melynek kapcsán a két ország képviselői találkozhattak, és megbeszélhették a problémáikat.

Ami a második autonómia statútum utáni regionális mozgásokat illeti, 2011-től egy új kezdeményezéshez csatlakoztunk, az európai területi együttműködési csoportosulások (EGTC – European Grouping for Territorial Cooperation) hálózatahoz. Az együttműködés az EU egyik irányelvén nyugszik, amelynek értelmében a szomszédos/határmenti régiók összefoghatnak ezért, hogy egy közös eurorégiót alkossanak. A kohéziós politikának ez az új regionális kezdeményezése itt nálunk a Tirol, Dél-Tirol és Trentino közötti szövetségben nyert konkrét formát; ők a szorosabb együttműködés kialakítására törekednek. Az EU-s integrációs folyamat Dél-Tirol számára mind politikai, mind szimbolikus értelemben nagyon fontos mozzanat volt. Erre egy példa a schengeni szerződés, melynek a két szomszédos állam egyként tagja, így a határ nem érzékelhető többé – ha keresztülmegy rajta, észre sem veszi. Én mindennap ingázom Innsbruck és Bozen között, de a határnak nincs jelentősége többé. Emlékszem, amikor kisfiúként a nagyszüleimhez utaztam Vorarlbergbe, akkoriban az vesszőfutás volt.¹² Az európai integráció a kisebbségeknek biztonságot nyújtott. Biztonságot abban a tekintetben, hogy az EU-ban mint magasabb szerveződési szintben az emberek a központosított nemzetállammal szembeni szövetségest láttak. A logika az volt, hogy minél sikeresebb az európai integrációs folyamat, annál gyengébb a nemzetállamhoz fűző viszony. Valójában az EU sok integrációs folyamata is biztonságot jelent a kisebbségek számára, itt van például a lisszaboni szerződés, melynek második cikkelye egy nagyon fontos passzus, éppen a kisebbségi jogokat garantálja.

¹² A beszélgetőtárs dél-tiroli születésű, jelenleg az egymástól 122 km-re lévő tartományi központok között ingázva éli életét.

A sikeres kisebbségvédelem és a harmonikus együttélés nem feltétlenül jár kéz a kézben. Hogyan látja a politika szerepét az elmúlt évtizedekben zajló megbékélési folyamatban?

A kisebbségvédelem azon múlik, milyen konfliktuskezelési modellt érvényesítenek. Ezeknek alapvetően két típusa létezik. A konfliktusokat meg lehet oldani úgy, hogy a szemben álló feleket szétválasztjuk, ezt nevezik disszociatív modellnek. Ilyen a helyzet a ciprusi görögök és törökök között, ott a kerítés. De ilyen a hidegháború és a szimbolikus berlini fal, a mai Koszovó, ahol az albánoktól elkülönülve szerb enklávákat hoztak létre, vagy Palesztina és Izrael esete. Létezik aztán az asszociatív konfliktuskezelési modell, ahol viszont integrációt próbálnak megvalósítani. Az integráció nem asszimilációt jelent, hanem együttműködést.

Dél-Tirolban az előbbi, a disszociatív konfliktuskezelési modellt alkalmazták, amikor szétválasztották a különböző nyelvcsoportokat. Ez volt úgymond „a kisebbik rossz” logikája. A hivatalos politika a fontos intézményeket is megosztotta; az iskolák, a művelődés, a kultúra mind szétválak. Vannak német és vannak olasz iskolák, melyek, még ha oktatják is a második nyelvet, mégis az elkülönítés elvét követik. A falvakban is ott a német könyvtár és mellette az olasz.

A konkordanciamodell pedig a nyelvcsoportok döntéshozatalba való maximális bevonását jelenti. A közigazgatás is eszerint alakul, a különböző nyelvcsoportok tartományi parlamentben való képviseleti arányának függvényében. Az itteni politikum azonban nem támogatja az együttműködést. Több évtizede még mindig a szeparációt hangsúlyozzák, s nem a kooperációt. A civil társadalom felől erősebb igény mutatkozott az együttműködés iránt, mint a politikusok részéről. Ma már erőteljes nyomás érezhető „alulról”, tehát a civil társadalom irányából, annak érdekében, hogy ezt az elkülönülést megszüntessék. Van néhány modellértékű eset: bár hosszú évek óta minden egyesület etnikailag megosztott, mára az olyanok, melyek például a testi betegségekkel foglalkoznak, mára kétnyelvűekké váltak. Hiszen ha például az embernek rákja van, akkor az nem válogat, hogy az illető német vagy olasz. A Rákellenes Liga vagy a Vakok Szövetsége és még sokan mások, akik a betegekkel foglalkoznak, mára vegyesen szerveződnek. Időközben

pedig sok kétnyelvű kezdeményezés is született. Ilyen a Történelem és Régió Egyesület (*Geschichte und Region/Storia e Regione*), amely egy történészeket tömörítő fórum, vagy a Dél-tiroli Politikatudományi Társaság (*Südtiroler Gesellschaft für Politikwissenschaft/Società di Scienza Politica dell'Alto Adige*). Mindez természetesen a legszorosabb összefüggésben áll a műveltségi szinttel is; minél képzetebb valaki, annál kevésbé fél az összefogástól a másik emberrel, csoporttal. Ami az oktatásügyet illeti, ma már elég sok a „kétnyelvű próbálkozás”, ahogy ezeket nevezik; valójában kétnyelvű iskolákról van szó.

Az alulról szerveződő civil társadalom egyre erősebb nyomást gyakorol tehát annak érdekében, hogy a megosztottságot fokozatosan felszámolják. Tény ugyanakkor, hogy a modell alkalmazása nem feltétlenül takar együttműködést és harmonizálást. Természetesen az is biztos, hogy a konfliktusok elkerülésében a gazdasági prosperitás is fontos szerepet játszott. Az 1970-es évek közepén például egy komoly etnikai konfliktus tört ki, mert a lakosságnak két krízishelyzettel is szembe kellett néznie. Az egyik a nehéziparban következett be, ahol főként olaszokat alkalmaztak, a másik pedig a közigazgatás válsága volt. Az eset előzménye, hogy 1972-ben a statútumban rögzítették, majd 1976-ban gyakorlatba is ültették azt az elvet, hogy az állami hivatali helyek betöltésekor a lakosság összetételében érvényesülő etnikai arányokat követik. Az állami hivatalokhoz való korábbi szabad hozzáférés megszűnt; ezeken a helyeken márpedig túlnyomórészt olaszok dolgoztak addig. A privilégiumvesztésük persze konfliktusokhoz vezetett. Ezzel szemben a gazdasági jólét esetén nincsen harc a javak elosztásáért. Mindenki többet kap, mint amennyi őt szigorúan véve megilleti. A jó gazdasági körülményeknek köszönhetően ma nincs küzdelem a javak elosztásáért. Dél-Tirol Európa húsz leggazdagabb régiójához tartozik, csakúgy, mint Bajorország vagy Baden-Württemberg. Olaszországon belül ugyanakkor tartósan Dél-Tirolnak van a legmagasabb GDP-je.

Mindehhez hozzájön még valami, ami a konfliktusokat folyamatosan ritkítja és gyengíti, mégpedig az összevetés Olaszország többi részével. Ha például Dél-Tirol munkanélküliségi rátáját hasonlítjuk össze Olaszország más régióival, jelentős különbséget látunk az előbbi javára. Az Olaszországot is sújtó gazdasági válság Dél-Tirolban csak mérsékelten érezhető. A

szolgáltatási szektor működik. Az etnikai arányokat rögzítő előírások pedig ugyancsak védelmet biztosítanak minden nyelvcsoporthoz számára, hisz például egy olaszországi olasz nem vehet részt egy dél-tiroli nyilvános versenyvizsgán/pályázati folyamatban, ha nem beszél németül. Ez előny a dél-tiroli olaszok számára, mert ők tudnak németül, s ezzel a versenyben is jobbak az esélyeik.¹³ Az említett tényezők sora tehát mind hozzájárult a későbbi megbékéléshez.

Ön úgy gondolja tehát, hogy az olaszok a politikai szférában kielégítően, vagy jól beszélnek a német nyelvet?

Nem, nem... a nyelvismereti szint természetesen szerintem sem tükröz valamiféle ideális állapotot. A nyelvi kompetencia, ismétlem, az iskolai végzettségtől is erősen függ. A nyelvismereti szint az olasz lakosság körében folyamatosan nő, a kétnyelvűség pedig az egész országban egyre gyakoribb.

Más kérdés, ha az itteni olaszok politikai befolyását nézzük. A kormányzat közös. A Dél-tiroli Néppártnak (*Südtiroler Volkspartei* – SVP), a tartomány meghatározó pártjának, annak ellenére, hogy egészen 2013-ig folyamatosan az országgyűlési mandátumok abszolút többségét szerezte meg, mégis mindig koalíciót kellett kötnie más pártokkal. Éppen amiatt, mert a státútum a konkordanciamodellel értelmében előírja, hogy a nyelvcsoporthoz, a tartományi parlamentben való képviselésük arányában, a kormányzatban is részt kell venniük. Így tehát az olaszok és a ladinok is a parlamenti képviselésük alapján jutottak kormányzati szerephez. Az olaszok kapcsán azonban létezik egy ideológiai és egy számbeli probléma. Az ideológiai nézeteltérés abban áll, hogy az SVP egy középen elhelyezkedő gyűjtőpárt, és nem köt koalíciót például a szélsőjobb oldali pártokkal. Az Olaszország bal- illetve jobboldali csoportjaival tartók között természetesen van különbség. A baloldaliak mindig is elkötelezettek voltak a kisebbségvédelem iránt, a jobboldaliakról viszont ugyanez nem mondható el. A Néppárt így időről időre a baloldallal lépett koalícióra. Rómában is a

¹³ A dél-tiroli olaszok nyelvi kompetenciája tükrében ez helyi szinten inkább hátrányt, mint előnyt jelent nekik, vö. az interjúsorozat másik két beszélgetésének vonatkozó részleteivel.

baloldali kormányokat támogatja és nem a jobboldaliakat. Mi nem a jobboldali Berlusconi-nak toltuk a szekerét, aki semmit sem tett a kisebbségekért. Az 1970–1980-as években az országgyűlésben résztvevő pártok túlnyomó többsége jobboldali volt; ezek a kormányzásból kiszorultak. A konkordanciára alapuló demokrácia logikája ugyanakkor minden nyelvcsoporthoz maximális bevonását ösztönzi. A jobboldali pártok az olasz nyelvcsoporthoz mintegy 70%-át képviselték, de persze nem kerültek kormányra, az olasz lakosság csupán 30%-át képviselő baloldali pártok viszont igen. Ez nyilván felháborodást és konfliktust generált.

Ott van aztán még a számbeli probléma is: az olasz politikai paletta borzasztóan töredezett, ami a hatékonyság és érdekérvényesítés szempontjából természetesen nem előnyös. Az olasz nyelvcsoporthoz ma bizonyos fokig negatívan megkülönböztetve érzi magát, mert rájuk mindig csak mellékszerepeket osztanak. Az elnök mindig német, ami persze a nyelvcsoporthoz nagyságából következik, az alelnök pedig olasz. Elvértve fordul csak elő ennek a fordítottja.

Hogyan alakult a dél-tiroli országgyűlés politikai rendszere az etnikai és az etnikailag vegyes pártok összefüggésében? Van jövője „a másik” iránti politikai felelősségvállalásnak?

A dél-tiroli pártpolitikai rendszer, akárcsak korábban a társadalom egésze, mind a mai napig az etnikai logikára épül. Van tehát egy német és egy olasz politikai-, választói aréna, tíz évig ladin is létezett, 1993 és 2003 között egy ladin párt is bekerült az országgyűlésbe; ők mind a mai napig léteznek, de már nincs ott képviselőjük. A német lakosság német pártokra szavaz, az olasz lakosság pedig olasz pártokra. A legutóbbi országgyűlési választáson készítettünk egy felmérést. Ebből az derült ki, hogy a német nyelvű lakosság 2%-a szavazott olasz pártra, még hozzá mindannyian a Matteo Renzi-féle Demokrata Pártra (*Partido Democratico*). Ugyanakkor az olaszoknak körülbelül 10%-a voksolt német pártra, mégpedig az SVP-re. Az átütő sikertől mindez tehát még messze elmarad. Létezik aztán egy a nyelvcsoporthoz átfogó vegyes párt, a Zöldek (*Verdi-Grüne-Verc*). Ők pontosan ezen elv mentén jöttek létre, hogy a megosztottságot felszámolják; először 1978-ban, a népszerű zöld politikus Alexander Langer vezetésével léptek fel. Ma

még mindig ez az egyetlen párt, amelyik a nyelvcsoportok határain átívelve tevékenykedik.

Nem mutatkoznak előjelei annak, hogy valamiféle nagy változás következne be ezen a téren. Nem hiszem, hogy az itteni pártpolitikai rendszer rövid időn belül nyitottabbá válna. Hogyne, a másik iránti felelősség létezik, ha a tartományi kormány jelenlegi elnökének vagy akár az ő elődjének a politikai kijelentéseit nézzük. Akik ugye mindig hangsúlyozzák, hogy ők a tartomány valamennyi nyelvcsoportjának kormányzói/vezetői. Egy intézmény képviselőiként valamennyi érdek, helyesbíték: a teljes lakosság érdekéért kiállnak, függetlenül attól, hogy németekről, olaszokról vagy ladinokról legyen szó. Ez ugyanakkor nem több, mint politikai retorika.

A közös felelősségvállalás jövője bizonytalan, de mit tett ezért a média? Hogyan befolyásolta a nyelvcsoportok együttélését ez elmúlt évtizedekben?

A média, csakúgy, mint a politikai pártok vagy a civil társadalom, etnikailag megosztott. Vannak német, olasz és ladin nyelvű csatornák. A kisebbségi nyelven közvetítő médiának nemcsak az a központi funkciója van – vagy legalábbis kellene lennie –, hogy a társadalmat informálja, hanem a megbékélés elősegítése is. A média békéltető szerepéről az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet vagy az UNESCO már 1975-ben beszélt, de más nemzetközi szervezetek is hangoztatták ezt a feladatot.

A dél-tiroli médiumok a múltban rendkívül egyoldalúan tudósítottak. Sőt nemcsak hogy egyoldalúan szóltak, de kimondottan negatív képet festettek a másik nyelvcsoportról. Gyakori példát jelentettek „az olasz szakszervezetek”. Ezek német tagokat is számláltak, de így emlegették őket, mert az emberek szeme előtt egy másfajta gazdaságkép lebegett, amelyből hiányoztak a szakszervezetek. Az elmúlt 10-15 évben egész sor tanulmányt készítettem arról, hogy milyen az etnikai hangsúlyú tudósítás ebben az országban. Ez jelenleg nem annyira az előítéleteken, hanem inkább a „nem tudósításon” alapszik. Mindeközben kiemelten fontos, hogy tájékoztassanak a másikról, hisz a határokat átívelő, közös nyilvánosságra van szükségünk. Ha nincs ilyen, akkor a politikai rendszernek sincs közös legitimációja. Ebből következnek

aztán a problémák. A német nyelvű média jellemzően csak a német valóságról tudósít, az olasz média pedig az olaszról. Egy banális példa: télen nagyon sokan mennek síelni Dél-Tirolba. A német rádiókban hallható az időjárás-jelentés, mely a lavinaveszély miatt óvatosságra int. Az olasz adók ezt nem hozzák. Megkérdeztem magamban: miért, vajon az olaszok nem járnak síelni? Mindennapi valóság tehát, hogy sosem tudósítunk ugyanarról.

A nyomtatott sajtó magánkézből van. A közszolgálati elektronikus média már jobban áll, de még közel sincsen az ideálshoz. Régebben, ha valamilyen esemény zajlott, a dél-tiroli német nyelvű és olasz nyelvű RAI¹⁴ külön-külön a helyszínre küldte a saját tudósítóit. Mindenki magának dolgozott. Ma az újságírók rendszerint kétnyelvűek, így egyetlen közös stáb megy ki, majd készítenek egy német és egy olasz tudósítást. Egyszerűen fontos, hogy a szerkesztőségek kapcsolatban álljanak egymással. Ez persze a kétnyelvűségtől is erősen függ, mert korábban nem igazán voltak kétnyelvű – főleg olasz – újságírók. Életem korábbi szakaszában magam is ezzel foglalkoztam, ismerem a helyzetet, amely egyébként a generációváltás következtében is nagyon sokat javult. Manapság a média komolyabb felelősséget vállal; ez a közszolgálati adók esetén inkább tetten érhető, mint a kereskedelmiéknél. Korábban igen erősen szították az etnikai ellentéteket, ami gyakran elviselhetetlen volt. Én épp egy olasz napilapnál dolgoztam; le sem tudnám írni, annyira ostobán viselkedtek. Egyik alkalommal arról cikkeztek, hogy egy olasz házaspárnak nem adtak szállást, csak azért, mert olaszok voltak. Headline! Vezércímként hozták, de nem volt igaz. Ez aztán persze kiverte a biztosítékot, óvatosan kell ezeket a kérdéseket kezelni. Összességében azonban a korábbi problémás helyzet mára javult.

Ha az együttélés jelenlegi tendenciáit számba veszi, hogyan értékeli a helyzetet? Játshatna a politikum vezető szerepet a megbékélésben?

Sajnálattal mondhatom, hogy ahogy korábban, úgy többnyire ma is az egymás mellett élés, és nem az együttélés a jellemző. Az etnikai megosztottság elsősorban az emberek fejében létezik. Nem

¹⁴ A RAI – Radiotelevisione Italiana – Olaszország állami rádió- és tévéársasága

építettünk valós falakat, de a fejünkben itt vannak, ezeket még át kell törni. Mégis, ha a mai állapotot a 30 évvel ezelőttivel összehasonlítjuk, azt kell mondanunk, hogy fontos lépéseket tettünk az együttélés irányába. A múltban gyakorlatilag nem voltak kétnyelvű egyesületek. Ma már van együttműködés, még ha ezek intézményesen el is különülnek, a kooperációjuk tetten érhető. Teljesen értelmetlen például, hogy van egy német alpesi egyesület és van egy olasz alpesi egyesület is, mindkettejüknek külön mentőszolgálat. Ha valaki korábban vészhelyzetbe került, mindkét szolgálat a segítségére sietett. Ez ésszerűtlen, s ehelyett koordinálni kell: most te mész fel, vagy én megyek fel... Ha pedig együttműködnek, akkor együtt másznak hegyet is. Ugyanígy létezik a Vörös kereszt, amelyik egy olasz, s a Fehér kereszt (*Weißes Kreuz* – WK), amelyik egy német mentőszolgálat. Míg azonban korábban erős megosztottság volt jellemző, addig mára az együttműködésre is van példa.

Említésre érdemes még egy érdekes jelenség, mégpedig az országgal való azonosulás kérdése. Körülbelül 10 évvel ezelőtt megkérdezték a lakosságot, hogy miként határozza meg magát. A német nyelvű lakosság többségében dél-tirolinak, néhányan, a megkérdezettek 3%-a osztráknak, s 2%-a tirolinak vallotta magát. Az olaszok közül csaknem 30% azt mondta, hogy ő olaszul beszélő dél-tirolí, s ez egy nagyon lényeges mutatója a kötődésnek.

Ez tehát fejlődésnek tekinthető?

Igen, s ez tovább fokozódik. Korábban a tartománnyal való azonosulás nagyon gyenge volt. Ezelőtt pusztán olaszként határozták meg magukat, nem voltak regionális vonatkoztatási pontjaik; talán a szülők vagy nagyszülők révén sem lehettek, hiszen azok sem voltak helyiek, hanem mondjuk Veneto régióból érkeztek. Ez mára megváltozott, a területhez való kötődés erős, ami egyben kooperációt és a bizalmatlanság leépülését jelenti. Az együttélést a politika véleményem szerint nem eléggé támogatja. Változatlanul az etnikai szegregáció logikája érvényesül, noha a politikum nem tudja kivonni magát az alulról jövő nyomás alól: itt a civil társadalom játssza a főszerepet. Érdekes, hogy egész sor kétnyelvű szakmai egyesület létezik, így az ügyvédi, az építész vagy az orvosi kamara; mindannyian ugyanabban a kamarában, mert a törvény így írja elő.

Az együttélésnek időre van szüksége; az idő a kisebbségi konfliktusok területén nagyon fontos tényező – idő és türelem kérdése a dolog. A társadalom felől érkező nyomás hatására a politikum is felsorakozik, de nem feltétlenül önszántából, kezdeményező módon. Nem indítványoz és tesz, legfeljebb reagál az alulról érkező ösztönzésre.

*

Interjú Siegfried Baurral¹⁵

Először is meséljen a dél-tiroli németek és olaszok nyelvhasználatáról, attól kezdve, hogy a dél-tiroli németek olaszországi kisebbséggé lettek, egészen addig, amíg az autonómiájukról szóló első egyezmény érvénybe lépett a második világháború után. Milyenek voltak az akkori formális és informális kommunikációs helyzetek?

A fasizmus időszakában, egészen pontosan 1943. szeptember 8-ig a nyilvános és félig nyilvános szférában persze egyedül olaszul beszélhettünk, ez világos. Ahogy az is, hogy német tannyelvű iskolák sem voltak, a dél-tiroli lakosság akkoriban titokban, úgynevezett „katakombaiskolákban” próbálta az anyanyelvű oktatást biztosítani.

Ez akkor változott meg, amikor a német haderő az alpokaljai beavatkozási területekre érkezve elfoglalta Észak-Olaszországot, így 1943 szeptembere és 1945 májusa között hirtelen az olasz iskolák váltak kisebbségivé. A Német Birodalom által megszállt területeken újra bevezették a német nyelvű oktatást.

Egy alkotmányozó gyűlés megválasztása után végül 1948. január

¹⁵ A beszélgetés 2015. június 24-én készült Brixen-Bressanone-ban (Dél-Tirol, Olaszország) készült.

Oktatáskutató és nyugalmazott egyetemi professzor. Dél-tiroli szülők gyermekeként 1943-ban született az ausztriai Welsben; a dél-tiroli oktatási rendszerben számos tanítói és intézményvezetői pozícióban dolgozott, hosszú éveken keresztül a klagenfurti (Celovec) Alpok–Adria Egyetem (*Alpen Adria Universität*) docense, jelenleg a Bozen/Bolzanoi Szabadegyetem (*Freie Universität Bozen/Libera Università di Bolzano/Università Liedia de Bulsan*) Nevelés- és Oktatástudományi Tanszékének tanára.

1-jén született új alkotmány, amelytől a kortársak azt remélték, hogy egyúttal Dél-Tirol autonómiastatútumát is előírányozza. Mindez az 1946-os párizsi békeszerződés egyik függelékén alapul, amely a terület közigazgatási és törvénykezési autonómiájáról szól, és természetesen a német nyelvhasználat nyilvános és félig nyilvános térben való bevezetéséről, az elemi iskolától az érettségiig tartó német nyelvű oktatásról. Amit aztán az autonómiastatútum kidolgozásakor, néhány hónappal az alkotmány hatályba lépését követően 1948 februárjában életbe is léptettek. Azt tulajdonképpen már előre lehetett tudni, hogy az autonómiával rendelkező terület kiterjesztéséről van szó, tehát nem Bozen Dél-Tirol Autonóm Tartományt (*Autonome Provinz Bozen Südtirol*), hanem Trentó és Dél-Tirol Autonóm Régiót (*Autonome Region Trentino Alto-Adige*) hozták létre. A régiónak ezáltal később lehetősége adódhatott volna arra, hogy az első- és másodfokú törvényhozási jogokat a két tartományra ruházza, de ezt nem tették meg, a legfontosabb hatásköröket a regionális tanács számára tartották fenn. Noha ez jogi szempontból teljesen érthető volt, ugyanakkor azt is maga után vonta, hogy a német nyelvcsoport a regionális tanácsban politikai kisebbségbe került, mert Bozen Dél-Tirol Tartomány és Trient Tartomány olasz küldöttei ott világos többségben voltak. Ha ezt az időszakot, mondjuk 1948-tól az 1950-es éveken keresztül egészen 1966–1967-ig tekintjük át, akkor azzal lehetne jellemezni, hogy bár létezett német tannyelvű oktatási intézményrendszer, ahol az olaszt mint második nyelvet kötelezően oktatták és az érettségien olasz szakvizsgát is kellett tenni, ez a modell azonban az olasz iskolákra nem vonatkozott. Léteztek az olasz tannyelvű iskolák, ahol 6-tól 14 éves korig második nyelvként, csekélyebb óraszámban tanították a németet, azonban a felső tagozat második osztályában ennek vége szakadt, s érettségijük sem volt német nyelvből.

Ez a folyamat aztán igen sokáig tartott, egész 1989-ig, amikor felső tagozatos olasz diáklányok tiltakozása mellett a németet mint érettségi tantárgyat az olasz iskolákban is bevezették. Ebben a két évtizedes periódusban 1948 és 1968 között a nyelvhasználat tekintetében két, nyelvileg elkülönülő társadalomról beszélhetünk. Egyik oldalon voltak az olaszok, akik a vezető réteget is beleértve alig beszéltek németül. Magától értetődő volt, hogy a német nyelvű lakosságnak, a felső rétegnek is egy állami hivatalban, de valójában azon kívül a másik nyelvcsoporthal való mindennapi

kommunikációban is az olaszt kellett használnia. Mondhatnánk, a sors iróniája, hogy az a német lakosság, amelynek 1923 és 1943 között egyedül olasz tannyelvű iskolái voltak, valójában nyelvtanilag előnyös helyzetbe került, mert a ladinokkal egyetemben egyedül ők voltak kétnyelvűek. Jóllehet ez azzal párosult, hogy a német lakosság e húsz év alatt minden szintű oktatási intézményben csak olaszul tanulhatott, az olaszok viszont egynyelvűek voltak. Elvértve előfordultak olyanok, akik németül is megértették magukat, de ez egy elenyésző töredékét jelentette az olasz lakosságnak. Ezzel szemben a fasiszmus idején a németek tetemes hányada megtanult olaszul. A korabeli német fiatalság és diákság bizonyos értelemben arra kényszerült, hogy megtanulja az olaszt, hisz annak tudása nélkül a hivatalos szférában kevésbé érvényesülhetett.

A kisebbségek helyzete az 1948-as első autonómiastátútumot követően *de facto* úgy alakult, hogy a régió politikai berendezkedésének értelmében a németek és ladinok továbbra sem csak nyelvi, hanem egyben politikai kisebbségben is éltek. A legnagyobb elégedetlenséget a háborútól az 1960-as évek közepéig hatalmon lévő olasz pártok intézkedései idézték elő, amelyek viszonylag autokrata és autoriter kormányzatok voltak. Ez valamelyest vonatkozott az akkori kereszténydemokratákra, a jobboldali kormányokra is, legalábbis az erősen tekintélyelvű berendezkedésekre, úgymint a például Fernando Tambroni vagy Amintore Fanfani vezetése alatt állókra.¹⁶ Az első autonómiastátútumot követően alapjában véve nem is autonomista, hanem nemzetpolitikát folytattak, amely továbbra is arra törekedett, hogy növelje a dél-tiroli olasz lakosság arányát a németekéhez képest. Ezek voltak azok a döntő mozzanatok, amelyek rávilágítottak, hogy a háború utáni kormányzatok egyáltalán nem testesítették meg az együttműködés új modelljét az 1957-es római szerződés aláírása után sem, amely a napjainkban szintén nehézségekkel küszködő EU bázisát képezi. Az európai közösség ezen első szerződését Olaszország, Németország (a korabeli Német Szövetségi Köztársaság – megj. a szerzőtől), Franciaország és a BENELUX államok írták alá. A dél-tiroliak a háború előtti időkhöz

¹⁶ Mindketten a *Demokrazia Cristiana*, azaz Kereszténydemokrata Párt tagjaként Olaszország miniszterelnökei voltak, előbbi 1960-ban egy alkalommal, utóbbi 1954 és 1987 között összesen hat alkalommal töltve be e funkciót.

hasonlóan 1957 után továbbra is azt érezték, hogy a térségben az olasz politikai hatalom dominanciáját próbálják különösen erősíteni.

Ha lehet azt mondani, az 1923 és 1943 közötti időszakban Dél-Tirol Olaszországnak egy belső kolóniája, valójában Olaszország volt, majd a helyzet a regionális autonómia következtében sem változott sokat, hisz a bozeni tartományi gyűlés hatásköre rendkívül csekély volt, a legfőbb jogkör a régiót illetve Dél-Tirol és Trentó együttléve (megj. a szerzőtől). Emiatt politikailag kisebbségi helyzet állt elő, és a német hivatalos nyelvként is csak stigmatizált pozíciót foglalt el.

Jóllehet az autonómiastátútumban előirányozták volna a második hivatalos nyelv bevezetését, ezt azonban mégsem vitték véghez, így a hivatalos nyelv mindenütt az olasz maradt. Mindez később az első összetűzésekhez vezetett, amelyeket ha fegyveres konfliktusoknak még nem is, erőszakosaknak viszont már nevezhetünk. Ezek 1969 júniusában nagyobb merénylethullámba csaptak át. Az akcióval a Dél-Tiroli Felszabadítási Bizottság (BAS – *Befreiungsausschuss Südtirol*) megpróbálta a nyilvánosság figyelmét felhívni erre a problémára. Terrorakció volt ez az egyik oldalról nézve – az olaszok erre válaszként rengeteg katonát küldtek a tartományba –, felszabadítási akció a másiktól, nézőpont kérdése. A híres 1968-as sigmundskroni demonstráció után Silvius Magnago, a Dél-Tiroli Néppárt (*Südtiroler Volkspartei* – SVP) új párttitkára, a tartományi kormány új elnöke akkori szlogenjével mentek választani: „El Trentótól!” Ez annyit jelentett, hogy nem regionális, hanem saját tartományi autonómiát akartak. Ennek az erőszakhullámnak – vagy terrorakciónak/felszabadítási mozgalomnak, nevezhetjük, ahogy akarjuk – az értékelése máig vitatott maradt. Bruno Kreisky korabeli osztrák külügyminiszter a dél-tiroli problémát az ENSZ-kögyűlés elé vitte. Itt már az 1969-es első tárgyalás alkalmával azt kockáztatták, hogy a téma újból lekerül a napirendről, mert Észak- és Dél-Tirol két legyet akart egy csapásra, először is az önrendelkezés, másodsorban pedig az autonómia ügyét rendezni. Valójában néhány kis országnak, mindenekelőtt Írországnak köszönhető, hogy a kérdés végül napirenden maradt. A plenáris ülés nevében felszólították Olaszországot és Ausztriát, hogy a párizsi szerződés értelmében dolgozzanak ki egy új autonómiastátútumot, amely megvalósítja a párizsi szerződésben leszögeezett közigazgatási és törvényhozási autonómiát.

A nyelvi különbségek hogyan befolyásolták az etnikumok közötti kapcsolatokat?

Az 1960-as évek második feléig ez nem volt probléma. Néhány olaszon kívül, aki a többi nyelvcsoporthoz is érdeklődést mutatott, létezett egy jelentős, nem számarányukat, hanem politikai súlyukat tekintve domináns olasz csoport. Az első autonómiastatútum és tényleges kisebbségi helyzetük ellenére a politikai hatalommal az olaszok rendelkeztek, nem a németek és a ladinok. Az 1967–1969-es merénylethullám azzal fenyegetett, hogy ez az egymásmellettiség kifejezetten szembenállásba csap át. Az ENSZ 1961–62-es, a déltiroli probléma megoldására irányuló ténykedése, majd az olasz kormány későbbi döntése alapján összehívták az úgynevezett „tizenkilencek bizottságát” (*die Neunzehnerkommission*), amelynek egy új autonómiastatútumot kellett kidolgoznia. A folyamat mégis rendkívül vontatottan haladt előre, majd csak az 1960-as évek folyamán tapasztalt erőszakhullám eredményeként gyorsult fel, és az először csomagnak, később statútumnak nevezett rendelet formába öntéséig, 1969–1970-ig tartott.

Bár a statútum alapvetései között szerepelt, hogy Trient és Bozen ugyanolyan különálló autonómiát élvezhessen, azonban a regionális tanács néhány fontos hatáskört még mindig megtartott magának. Ilyen például az önkormányzati választójog, amely épp most vált problematikussá, ebben nem tudtak egységes álláspontra jutni. A régió mára egy funkcióját veszített közigazgatási egység, amely csekély hatáskörrel bír, ide tartozik a tűzoltóság, a helyi települési törvény bizonyos részei vagy az európai ügyek.

Az 1970-es években, amikor Rómában Giuseppe Saragat szociáldemokrata miniszterelnök, Bécsben pedig az ugyancsak szociáldemokrata Bruno Kreisky szövetségi kancellár voltak hatalmon, a két ország döntő lépéseket tett. A csomag tárgyalását mind az olasz parlamentben, mind az osztrák nemzeti tanácsban napirendre tűzték. Az osztrák nemzeti tanácsban többé-kevésbé tudomásul vették, de végül a csomagot sikeresen elfogadtatták. Az eredményt Olaszországban a későbbi politikus Aldo Moro révén érték el, akit aztán a Vörös Brigádok szélsőbaloldali terrorszervezet ölt meg, illetve a kereszténydemokraták megtestesítette új vonal segítségével, akik már nem a jobb-, hanem a baloldalhoz közeledtek inkább. A csomagot tehát keresztülvitték a római parlamentben. A

helyzet ekkor változik meg radikálisan.

A dél-tiroli olasz nyelvcsoporthoz két-három év leforgása alatt érzékeli, hogy politikai értelemben vett kisebbséggé lettek, a kétnyelvűség pedig komoly problémát okozott nekik. Akkoriban kezdett a következő mottó elterjedni: *il bisogno del bilinguismo*, ami annyit jelent, hogy a kétnyelvűségre szükség van. Ez a kihívás igencsak érintette az olaszokat, ugyanis a némettel mint második nyelvvel nekik korábban sohasem kellett törődniük, lévén hogy a kommunikáció olaszul zajlott. A német nyelvcsoporthoz ebben az időben természetesen előnyt élvezett.

A falvakban létezett-e korábban természetes kétnyelvűség?

Hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, azt is el kell mondani, hogy az olasz nyelvcsoporthoz területi megoszlása a második autonómiastátutumig egészen sajátosan alakult. A lakosság nagy része Bozenben élt, ahogy ma is, Bozen többségében olasz volt (a század második felében értendő – megj. a szerzőtől), aztán jött Meran, amelynek kb. 52-53%-a volt az, majd következtek a kisebb városok mint Bruneck 18%-kal, Brixen majdnem 30%-kal. Sterzing és Brenner, tehát a határsáv szintén számba jön itt, ahol számos hivatalnok és az adóhatósághoz tartozó személy élt, és természetesen a kaszárnyák területi megoszlása is hozzájárult ehhez a képhez. Innichent, Toblach-ot vagy Vinschgaut lehetne említeni, ezek szintén az Ausztriával szomszédos határsávhoz tartoznak. Toblach és Innichen környékén az olasz lakosság aránya akkoriban 15-16% volt, és valójában a legtöbb fontosabb településen ugyanez volt a helyzet. Azonban ha az ember betért a mellékvölgyekbe, a vámtisztviselőknél és adóhivatalnokokon kívül olaszokat tulajdonképpen egyáltalán nem is talált. És azt sem lehet mondani, hogy a merényletek miatt túlságosan feszült helyzet alakult volna ki a térségben, jóllehet jóval kevesebb együttműködés volt akkoriban, mint ma, és olasz életvilág is kialakult a perifériás vidékeken. Az itteni németek az olaszokkal teljes egészében olaszul beszéltek. Ez fordítva kevésbé mondható el, a változás ezen a téren későbbi fejlemény. Ami tehát a második autonómiastátutum után történt néhány fontosabb településen: az olasz mellett a német is hivatalos lett, melyet minden állami hivatalban használni lehetett. Egy a teljes régióra kiterjedő német nyelvű közigazgatás kiépítése ott, ahol előtte a németnek szinte

semmilyen funkciója nem volt, illetve a három különálló oktatási rendszer, a ladin, a német és az olasz létrehozása az elején nagyon nehéz volt. Mindez oda vezetett, hogy a német nyelvet mind gyakrabban és egyre öntudatosabban használták a hivatalok nyilvános és félig nyilvános helyein, mindenekelőtt pedig a közigazgatásban.

1975–1985 környékén az olaszoknak a korábbiaknál feltétlenül több németre volt szükségük. Számukra az olasz kulturális és oktatási intézményhálózat német nyelvkurzusokat szervezett. Egyidejűleg azonban olasz nyelvkurzusokat is tartottak a mellékvölgyekben élő német lakosságnak, akik a háború után alig beszélték a nyelvet. Mindez azt jelzi, hogy történtek próbálkozások a nyelvek közötti átjárás megteremtésére, arra, hogy az elsősorban vidékre jellemző egymásmellettiiséget az együttműködés váltsa fel.

Az urbánus környezetre visszatérve: jellemzően melyik vidékekről származtak a dél-tiroli városokba érkező olasz bevándorlók?

Fontos megjegyezni, hogy a többi olasz tartományból történő bevándorlás a második autonómiastátutumot követően valójában leállt. A fasizmus idején a bevándorlást szemmel láthatóan támogatták, a forrása pedig elsősorban a Pó-síkság, Szardínia és Szicília voltak, de a sort még folytathatnánk. Felépítették a bozeni ipari negyedeket, tömbházlakásokat, lakótereket és így tovább. Ahogy fentebb említésre került, e folyamat az 1970-es évek elején megszűnt, majd különös módon az 1980-as, de mindenekelőtt az 1990-es évek végétől kezdve azt tapasztaljuk, hogy a dél-tiroli olaszok száma folyamatosan apad. Míg az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején 130-140 ezres olasz lakossággal számolhattunk, addig ma kb. 121 ezren élnek itt, és ez a népességfogyás elsősorban a vidéket érintette. Az 1989-es események, a berlini fal leomlása, az úgynevezett vasfüggöny megszűnése, majd szinte ugyanabban az időben a schengeni egyezmény oda vezetett, hogy a határhoz közeli kaszárnyákat nagyrészt lebontották, hisz nem volt rájuk többé szükség.

Mindenekelőtt pedig az 1992-es maastrichti szerződés számít: az egységes gazdasági piac megteremtése, a későbbi monetáris unió és a határátkelőhelyek leépítése/kiiktatása oda vezetett, hogy a vámisztviselők is elköltöztek. Amit nagyon fontos hangsúlyozni,

hogy Gossensass, Brenner és Sterzing olasz lakossága rohamosan fogy, Franzenfeste ugyancsak jelentős számú olasz lakost veszített. Példa erre még a Vinschgau területén található Schlanders, ahol az 1970-es években még egy teljes olasz tannyelvű elemi- és középiskola működött, ma viszont már egyáltalán nincs ilyen intézmény, csupán két olasz elemi osztály létezik. A fenti tényezőknek az lett a következménye, hogy az olasz lakosság a periférikusabb településekről Brixenbe, Bozenbe, Meranba költözött.

Ellenkező irányú népességmozgás ugyanakkor, hogy az idősebb generáció részben a nyugdíjkorhatár elérésekor jelentős számban költözik vissza szülőföldjére, ahonnan még az 1930-as, 40-es, 50-es években, a 60-as évek elején elszármazott. E folyamatnak anyagi háttere is van, hisz a városban eladott ingatlant jól tudják értékesíteni, a szülőföldjükön akár három lakást is kapnak érte. Azt hiszem, mind a német, mind az olasz nyelvcsoport esetében viszonylag stabil népességszámról beszélhetünk. Különös emelkedésről a migrációs háttérrel rendelkezők esetében van szó. Dél-Tirolban a számuk máris 48 ezer fő, amely a Gröden és Gadertal térségekben összesen kb. 18-19 ezer főt számláló ladin népességnek több mint a duplája.

Nyelvileg komoly változást/fejlődést hozott, hogy az olasz nyelvcsoport az 1975–1985 közötti periódusban úgymond felismerte saját kisebbségi státusát, és kötelességszerűen megpróbálta a németet mint második nyelvet elsajátítani, de ez persze nem ment olyan könnyen. Tény, hogy politikai szinten is érkezett válasz: az 1985-ös bozeni helyhatósági választásokon a neofasiszta *Movimenti Sociale Italiano nevű* párt lett a legerősebb, megszerezve a szavazatok egyharmadát, 4-ről 30%-ra növelve szavazati arányukat. Ez volt a politikai reakció e nyelvi, kulturális, de mindenekelőtt politikai értelemben vett új kisebbségi léttel szemben.

A helyzet először az 1990-es években javult. A különböző tannyelvű iskolák osztályai között partnerviszonyok alakultak, változatos kezdeményezések születtek, hogy szorosabb kapcsolathálót építhessenek a lakosság körében. A 90-es évekre és a 2000-es évek első évtizedére jellemző nyelvi kompetenciáról a Bozen/Bolzanói Európai Akadémia (EURAC) 2006–2008 között tett közzé egy vizsgálatot. Ebből kiderült, hogy a középiskolás olaszoknak a németekhez képest még mindig rosszabb érettségi eredményeik vannak a második nyelvből. Bár a németek relatíve

jobbak olaszból, olasz nyelvismeretük fokozatosan gyengül, az olaszok német nyelvismerete viszont emelkedik. A németek olasztudásának hanyatlását két tényező idézi elő:

1.) a német hivatalosan elismert nyelv lett, így többé nem jelentett problémát a használata, ha egy hivatali ügyet akartak elintézni, 2.) az angol nyelv jelenlegi felértékelődése. A fiatal generáció messze fontosabbnak érzi az angolt, mint a mindenkor második nyelvet, az Európai Bizottság (EB) ajánlása ellenére, amely elsősorban a saját nyelvet támogatja, a szomszédos nép nyelvét, majd csak ezt követően az angolt.

Az elmúlt 15 évben persze már számtalan próbálkozás indult az iskolák részéről, amelyek egyfajta együttműködést is megkíséreltek, de az intézmények még mindig elkülönülnek, ugye a második autonómia statútum híres 19. cikkelye...¹⁷ Akik a mindennapokban mindkét nyelvet használják, úgymond a német és olasz kultúra átfedésében élnek, azok lakhelye jól behatárolható: Bozen, Meran, a kisebb városok, és még talán néhány nagyobb község. Ez természetesen nem vonatkozik az Ulten- vagy Passeier-völgyre, ahol alig vannak olaszok, s a maréknyi olaszság valójában a német iskolákat látogatja, gyermekeik a német dialektust beszélik. Bár még tudnak olaszul, de időközben szinte teljesen beolvadtak, ezért az ő esetükben helytelen is integrációról beszélni. A falvakban az olasz lakosság aránya nem haladja meg a 3-4%-ot, nincsenek is már olasz iskolák, a szülők pedig nem akarják, hogy gyermekeik a messzi városokba ingázzanak csak azért, hogy olaszul tanulhassanak. Persze akik német iskolába járnak, ott második nyelvként tanulnak olaszul is, de kulturális szempontból ez igazából nem az integrációt, hanem az asszimilációt segíti elő. Mindenesetre fejlődésnek tekinthető, hogy az együttműködés végre megerősödött, és a csoportok nyelvi kompetenciája között nincs már akkora különbség, mindkét csoport anyanyelvi beszélői rendelkezik bizonyos második nyelvi kompetenciákkal, kimutatható a közeledés.

¹⁷ Az 1972-es második autonómiastatútum idézett 19-ik cikkelye a három hivatalosan elismert nyelvcsoporthoz való jogát tárgyalja (l. http://www.provinz.bz.it/lpa/download/statut_dt.pdf).

Dél-Tirolban van még egy hivatalosan elismert autochton nyelvcsoporthoz, a ladin lakosság. Hogyan tudná a ladinok kisebbségi helyzetét jellemezni a különböző időszakokban?

A második autonómiastatútumot követően, 1972 után a ladin lakosság, a német nyelvcsoporthoz akarata ellenére keresztülvitte, hogy *Ladinföldön*¹⁸, Gröden és Gadertal térségekben háromnyelvű oktatás valósulhasson meg: a paritásos alapon megszervezett német és olasz oktatáshoz segédletként hozzájön a ladin. A kép az 1990-es években kiegészült az angollal.

Hat évvel ezelőtt készítették egy érdekes, a nyelvi kompetenciát vizsgáló kutatást, amelyben a Grödenből és Gadertalból származó ladin diákok és Klausen, a magasabb hegyvidék, illetve Villanders¹⁹ német diákjainak a standard német nyelvtudását hasonlították össze. A ladin diákok standard német nyelvtudása jobbnak bizonyult, mint a németeké. Előbbieknek nyilván egyből a köznyelvet tanítják az iskolában, míg utóbbiaknak saját dialektusuk után kell azt elsajátítani. Nagyon érdekes ez a fejlődés; a megélt többnyelvűség mindegyik nyelvnek a javára válik.

A németeknél most az mutatkozik meg, hogy valójában a dialektus, a regionális köznyelv, amely tehát nem a standard, a félig nyilvános, részben a nyilvános szférákban is egyre inkább használatos, méghozzá a köznyelv rovására. Hogy a standard német nyelvi kompetencia szintje csökken, az itt, ahol óvodapedagógusokat és tanítókat képzünk, szintén jól észrevehető. Meg is kell próbálnunk nyelvi műhelyeket kialakítani azért, hogy a diákok irodalmi, standard német nyelvi kompetenciáját legalább egy kvázi tudományos szintre felhozzuk, elsősorban azért, hogy többé-kevésbé tudományos szövegek megírására ösztönözzük őket. A dialektust mindenki nagyon jól beszéli, de használati köre mára nagyon kiterjedt. A folyamat magyarázható az újonnan megjelenő etnikai öntudattal, a „mi vagyunk az úr a házban” érzésével.

Jelenleg minden túlzás nélkül állítható, hogy a ladin az a nyelvcsoporthoz, amelyik egy nagyon stabil, funkcionális többnyelvűséggel rendelkezik. Ugyanez a németek, de mindenekelőtt

¹⁸ A tájegységnek tudomásom szerint nincs magyar megfelelője, a német nyelvben a *Ladinien* kifejezést használják.

¹⁹ Mindkettő többségében németek lakta település.

az olaszok esetében még mindig várat magára, habár az akkulturálódott olasz polgárság körében a német mint második nyelv kompetenciaszintje igen magas. Ma egyre több olaszsal találkozni, akik voltaképp nagyon jól beszélnek németül. Ez valamelyest fejlődés. Az oktatáspolitikáé persze kétségtelenül nagyon fontos szerepet játszik ebben.

A kollégámmal néhány éve végeztünk egy kutatást középiskolások és érettségizettek körében, amely a következő kérdést tette fel: hogy válik valaki Dél-Tirolban két- vagy háromnyelvűvé, és hogyan marad egynyelvű? Számos olasz és német diákot vizsgáltunk, s persze azt állapítottuk meg, hogy a németek jobban tudnak olaszul, mint az olaszok németül, még akkor is, ha ez némileg kiegyenlítődött. Még mindig elmondhatjuk, hogy a német középiskolások 70%-a elég jól beszéli az olaszt mint második nyelvet, míg az olasz középiskolásoknak kb. 35%-ról állítható ugyanez a német nyelv kapcsán. Ez igen jelentős különbség. Persze még mindig ott vannak azok a német és olasz diákok, akik dacára a töménytelen mennyiségű második nyelvvórának, a középiskolából kikerülve rosszul beszélik az olaszt vagy a németet. Dél-Tirolban a második nyelvet olyan magas óraszámban tanulják, mint egyetlen másik európai országban sem, és a középiskolások (a németek) negyedének ennek ellenére gyenge a nyelvi kompetenciája. Ez persze némileg attól is függ, hogy hogyan viszonyul egymáshoz a két nyelvcsoport.

Milyen tényezőkkel magyarázza e szembeötlő különbségeket?

Először is azzal, hogy a falvakban már szinte nincsenek is olaszok. Másodszor: a kutatásnak volt egy kvalitatív része is, ahol fókuszcsoportokkal dolgoztunk. A résztvevő olasz diákok arról számoltak be, hogy a szünetben az udvaron tartózkodó német diákok klikkesedtek; az olasz fiatalok próbáltak ugyan kapcsolatot teremteni német iskolástársaikkal, de azt tapasztalták, hogy azok inkább csoporton belül maradnak, mert az egyszerűbb. Természetesen objektíven nézve azt kell mondani, hogy ez a különálló oktatási rendszernek köszönhető, amelyet elsősorban az anyanyelv védelmét szem előtt tartva hoztak létre. Azonban ez irányt váltva bumerágnak bizonyult.

Tudjuk, hogy ma Európa és a világ haladása érdekében a

többynyelvűséget szorgalmazták. Helyi szinten ez elsősorban a német, olasz és angol nyelv megfelelő szintű ismeretét jelentené, amely nagyon jó kezdőtőkét is kínálna a középiskolába, majd onnan egyetemre jelentkező fiatalok számára. Az, hogy a kétnyelvűség vagy többynyelvűség ilyen lassan halad előre, egyértelműen az elkülönített oktatási rendszer rovására írható.

A két- vagy többynyelvűség megvalósításában az oktatáspolitikai kétségtelenül döntő szerepet játszik. Milyen iskolával kapcsolatos tapasztalatai voltak az elmúlt évtizedekben az egyik és másik oldalon?

Az olaszok már az 1990-es években kezdték a szaktantárgyak második nyelven való oktatását, amit kezdetben heves támadások értek a politikusok részéről. Azzal érveltek, hogy az iskolák olasz vagy német nyelvűek, nem kell egyéb szaktárgyakat a második nyelven oktatni. Időközben aztán a német iskolák is biztosították annak a lehetőségét, hogy a szaktárgyakat részben olaszul vagy akár angolul is oktassák. Ez azt jelenti, hogy a jelenlegi folyamat már nem immerzió²⁰ – ez történelmileg lejáratott kifejezés; a fasiszta időkre emlékeztet, amikor a németeknek valójában nem „immerzív módon”, belemerítkezve, hanem „szubverzív módon”, akaratuk ellenére kellett olasz iskolákba járniuk. A ma használatos elnevezés a *Content and Language Integrated Learning*²¹. Vannak persze különbségek, nyilván ezt is kutatják, a terület tetemes szakirodalommal rendelkezik. Az oktatási rendszer – mondhatnánk – tudomást vesz arról, hogy a német iskolákban a többi nyelvnek, az angolnak, az olasznak nagyobb jelentőséget kellene tulajdonítani. Ezen ugyanakkor nemcsak az angol nyelvórák, hanem új információs anyag idegen nyelven történő elsajátítása is értendő, erre az informatika nyújt egyértelmű példát – mutatkozik tehát fejlődés.

²⁰ Az immerziós oktatás az idegen nyelv elsajátítására létrehozott két nyelven zajló pedagógiai módszer, ami a célnyelvi közeggel való intenzív érintkezés útján valósul meg, bővebben lásd.

http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700026.MKM

²¹ A tartalom és nyelv integrált oktatása.

Hogyan értékeli a szülők szerepét a második nyelv elsajátításában a mai dél-tiroli társadalomban?

Az 1990-es években igazából az olasz szülők voltak azok, akik *Genitori per il bilinguismo*²² néven egyesületet alapítottak, és az egész integrációs próbálkozást, mint a második nyelven való szakoktatást, a különböző tannyelvű osztályok közötti partnerséget nagy erővel előmozdították. Ugyanez a törekvés mintegy 5 éve a német ajkú szülőknél is egyre markánsabban jelen van, hisz a szülők látják, hogy a diákoknak az érettségén németből, olaszból és részben angolból – bár a német és az angol egy kicsit jobban megy – az ajánlottnál jelentősen gyengébb a nyelvi kompetenciájuk.

A német szülők tartományi tanácsadó testülete az év elején legkevesebb 13 ezer német ajkú szülőt kérdezett meg arról, hogyan kellene működnie a többnyelvűségnek. Ennek a statisztikailag szignifikáns, azaz megbízható vizsgálatnak a keretében a szülők többsége azt mondta, hogy közös óvodákat kellene létrehozni. Ami persze teljességgel szembemegy azzal a nemzetiségi politikával, amelyik még mindig az anyanyelv védelmét tekinti elsőrendű szempontnak.

Ez kissé különösnek hat, hisz a német nyelv már rég hivatalosan elismert államnyelv. Még mindig ekkora energiákat mozgósít az anyanyelv védelme?

Igen, persze, bár a felmérés alapján megmutatkozott, hogy a szülők már jobban értékeli a többnyelvűséget, és azt mondják, hogy a német iskolákban több olaszt kellene oktatni. Ez az egész némileg drámai, bár itt már személyes tapasztalataim vannak, ahogy a szülőknek is. Ha valaki ma egy 16-17 éves német diákhoz, aki legkevesebb 5 évet járt elemibe, 3 évet középiskolába, mialatt összesen kb. 1700 olaszórát volt, azzal a kérdéssel fordul: *Cosa fate 'sta sera?*²³, akkor nem képes lazán visszaválaszolni: *Oggi ci divertiamo, beviamo un po' di vino*, azaz még iszogatunk egy kis bort, s beszélgetünk. Ehelyett valamiféle pidzsin mondat jön ki belőle: *oggi noi bevivini...* – ez kész katasztrófa! 1700 óra után az

²² Szülők a kétnyelvűségért.

²³ Mit csinálsz ma este?

ember arabul is megtanulhatna. Persze ha megvan hozzá a motiváció. Ami ugyebár hiányzik.

A falusi és hegyvidéki területeken ez az elutasító magatartás rendkívül erős: a nyelvünket mindenhol használhatjuk, ha az olaszok akarnak valamit, tanuljanak meg németül.... Egyébként is szívesebben lennénk mi független állam, lásd a politikai pártokat, a Szabadság Pártot (*Die Freiheitlichen*) és másokat, noha ezek nem képesek többségi támogatottságot szerezni. Valami azonban már megmozdult, mindenekelőtt a szülők részéről, akik most nyomtatékosan kiállnak a többnyelvűség megerősítéséért. Ez most valójában pragmatikus szempontból történik, mert a szülők természetesen a gyermekeik javát nézik, a nyelv- és etnopolitikával legfeljebb közvetett módon működnek közre, noha szeretnék, hogy a német konkrétan megerősödjön. Azt hiszem, ahelyett, hogy állandóan az anyanyelv védelméről beszélnének, a másik nyelvvel való komolyabb foglalkozást, integrált nyelvoktatást, egy erősebb *cultural awareness*-t²⁴ kellene elősegíteni. Ez mindegyik nyelvnek előnyére válna. A szülők ezt valahol már nagyon jól látják és a politikában is terítékre került.

Sor fog kerülni egy német autonómiagyűlésre, ahol bizonyára az elkülönített oktatási rendszer is szóba hozzák majd. Kézenfekvő volna felvetni, hogy miért nem alakítjuk legalább a középiskola utolsó három évét háromnyelvűvé? Persze a kisebbségi jogokra támaszkodva fel lehet hozni ellenérvet, mondván, hogy a német nyelvcsoporthoz nemzeti szinten ugye kisebbség. A kisebbségeknek pedig megvan hozzá a joguk, sőt muszáj nekik az iskolát az anyanyelvükön végezniük. A kérdés csupán az, hogy mennyire nyomós ez az ok? Az elemi oktatás szintjén ez talán még problematikus, mert jobb, ha az ábécét saját nyelven tanulják a gyerekek, de aztán persze egyre növekvő arányban kellene a többi nyelvet is bevonni a játékba. Hát ezek a mi jelenlegi problémáink, melyekre lassan a politikum is kezd felfigyelni.

Milyen feladatokat kellene még ehhez a dél-tiroli olaszoknak és németeknek megoldaniuk?

Számos olyan terület van, ahol a két nyelvcsoporthoz az egymás mellett

²⁴ Kulturális öntudatot.

élés modelljét követi. A köznapi találkozásokkor azonban a rideg távolságtartást már túlhaladták. Meranban, Bozenben, azokban a városokban vagy nagyobb községekben, ahol az olaszok aránya 15-18% körüli, igazából mindenhol megtalálhatóak olyan csoportok, amelyek azt mondják, hogy nekünk az olasz nyelv is elég a boldoguláshoz. Ők azok, akik nem keresik a többnyelvűséghez vezető utat, ide tartozik például az Északi Liga (*Lega Nord*).

Mindazonáltal létrejött egyfajta szorosabb kooperáció, az együttélés minősége jelentősen javult. A kulcs továbbra is a többnyelvűséghez való viszonyban és az oktatási rendszerben keresendő. Bár nekünk is itt a tanárképzőben két külön struktúránk van. Próbáltunk ugyan nyitni, de már 1999-ben külön német és olasz tagozattal indultunk. Ez igazából szerencsétlen átvétele volt azon elkülönülő oktatási rendszernek, amely a dél-tiroli drámaiskolákat is meghatározta. Az első évek után a tagozatok aztán kísérletet tettek ugyan az egymás felé való nyitásra, a diákok átjárásának biztosítására, a cél mégis egy többnyelvű oktatási rendszer kiépítése, a különálló tagozatok megszüntetése volna. Ez lenne valójában az ideális, de hát nem megy egyről a kettőre. Ez problémás, az együttélés terén valóban sokat kell még tennünk. Elsősorban lehetőségeket kellene teremteni a peremterületeken és a mellékvölgyekben, amelyek egyre inkább németté lesznek, és éppen emiatt a lakosság körében a második nyelv ismerete is hanyatlik, sokan kvázi másodlagos analfabétákká²⁵ válnak. A nyelvcsoporthoz közöti kapcsolatok javítása céljából már komolyabb intézkedések szükségesek. Még ha a kedélyek le is csillapodtak valamelyest, és a német–olasz ellentét nem annyira látványos, a tudatalattiban egyszerűen még mindig ott van.

A kérdés megválaszolásához számba kell venni a migrációt is. Egyetlen példát hozok: a bozeni Dominikánus téren (*Dominikanerplatz*) élt egy calabriai bevándorló²⁶, aki az 1930-as években jött ide, és negyven éven keresztül, nyugdíjazásáig a feleségével élelmiszerüzletet vezetett. Mindennap nyitva voltak, vasárnap is. Készítettem vele egy interjút, mert egyszerűen meg

²⁵ A fogalom azokat az egyéneket jelöli, akik megtanultak ugyan írni-olvasni, de elfelejtették azt. Fő kiváltó oka a rádió, telefon és televízió elterjedése. Esetünkben nyilván az olasz nyelv használati körének beszűkülése, gyakran megszűnése válhatta ki a felejtést.

²⁶ Calabria a kontinentális Olaszország legdélebbi régiója.

akartam ismerni a történetüket, a dél-olaszokat Dél-Tirolban ugyebár sosem nézték túlságosan jó szemmel. Ez Németországban szintén megvan a poroszok és bajorok között, de Észak- és Dél-Hessenben²⁷ is ezt tapasztaltam. Valószínűleg sok más helyen is úgy van, hogy bizonyos területeknek magasabb kulturális, szociális státusuk van, míg másoknak rosszabb, alacsonyabb. Hogy ez tényszerűen indokolt-e vagy sem, az most nem vita tárgya. A férfi olaszul magyarázta el nekem, hogy mióta migránsok érkeznek, marokkóiak, albánok és így tovább, azóta az olaszok szociális státusa erősen megemelkedett. Érzékelhető, hogy a németek és olaszok között a bevándorlás hatására egyfajta összetartozás érzés jött létre. Ez azonban nem valódi integráció, hanem egy kicsit olyan, mint ahogy Hans Magnus Enzensberger *A nagy vándorlás (Die Große Wanderung)* című könyvében a vonatfülkében játszódo jelenetben leírja: ott ül két ismeretlen. Nyílik az ajtó, két további személy érkezik, mire az első kettő hirtelen szolidarizálni kezd egymással, kizárva e körből a később érkezőket. Ez azonban csak egy ideig tart, később, mikor újabb kettő akar bebocsátást nyerni, már a négy személy közt alakul ki szolidaritás. Ezek a híres csoportközi konfliktusok, melyek valóban léteznek – van még tennivalónk.

Amit én itt problémásnak látok, hogy a második autonómiastátútummal együtt egy olyan folyamat is elindult, amit „visszanémetesítésnek” nevezhetünk. A legnagyobb hibát tulajdonképpen a németek és politikusaik követhetik el, akik kezében a politikai hatalom összpontosul, hiszen a 35 tartományi képviselőből 9 olasz nyelvű, a ladinokat a németekhez számolva – egyébként egy ladin tanács is létezik. Kis túlzással azt mondhatnánk, ez a hiba a németek részéről a túl nagy hegemonia és dominancia érvényesítése lenne, hisz ez az aszimmetria rögtön az olaszok ellenséges reakcióját váltja majd ki.

Beszédes példa a helynévadás. A második autonómiastátútum kimondja: a helynevek, a hegyek, a folyók, a völgyek nevei kétnyelvűek. Csakhogy a német nevek még nem legálisak, mert még mindig az egykori fasiszta jogrend van érvényben. Az autonómiastátútum szerint ugyanakkor ezeket a tartományi törvények révén be lehet vezetni. 1972 óta, azaz bizony több mint negyven éve ezeknek a törvényeknek még nem szereztek érvényt,

²⁷ Hessen közép-németországi tartomány, melynek fővárosa Wiesbaden.

elsősorban azért, mert német részről sok olasz nevet akarnának eltörölni és helyettük németeket bevezetni. Jelenleg ez dívik, az úgynevezett szimbolikus birtokigény érvényesítése, olasz részről is. A kérdés tizenöt évvel ezelőtt még nagyobb feszültséget keltett, ez ma már oldódott. Ha a nyelvcsoportok közeledni akarnak egymáshoz, és együtt akarnak működni, az a migránsokat is érinti. Fel kell tenni a kérdést, hogy kié az ország? És meg is kell válaszolni, mégpedig világosan. Nem arra hivatkozva tehát, hogy mi már több száz éve itt élünk, tehát az őslakosok és a bevándorlók ismerős érvére támaszkodva. Épp ez az, amit a legproblematisabbnak vélek, amiről már volt is szó, arról a dél-tiroli civil társadalomról, amelyik nem tesz többé különbséget fekete vagy fehér, olasz, német vagy calabriai, észak- vagy dél-tiroli között. Ez érezhető is, de persze konfliktusok mindig adódnak.

A bozeni helyi képviselőtestületi választásokon legutóbb sokkal kevesebb olasz szavazott a Dél-tiroli Néppártra (*Südtiroler Volkspartei*). Ez persze némileg összefügg a gazdasági válsággal is: ha kevesebb a szétosztható pénzmennyiség, akkor megkeményednek az etnikai frontok, ezt korábban is észre lehetett venni. Ekkor mutatkozik meg azonban az együttélés tényleges minősége is. Ha az embernek spórolnia kell, azért még nem megy neki a másinak, nem igaz?!